

ANTE SEKULIĆ, Zagreb

STARIJI HRVATSKI PODUNAVSKI PISCI O SVOME JEZIKU I PRAVOPISU

U radu su slijedeća poglavlja: 1. Uvod, 2. Okviri rada u Podunavlju, 3. Pisci koji su pisali o jeziku i pravopisu, 4. O nazivu jezika, 5. Misli o grafijskim i pravopisnim rješenjima, 6. Zaključak, 7. Literatura. - Priložene su slike naslovnih stranica djela starijih hrvatskih pisaca u kojima se raspravlja o jeziku i pravopisu.

1. Uvod

O nekim starijim hrvatskim podunavskim piscima ima bilježaka u nizu pregleda naše povijesti književnosti,¹ ali često ih sastavljajući uključuju među ugarske pisce,² zatim među "slavonske",³ pa "bunjevačke" ili "bunjevačko-šokačke",⁴ rijetko se pak ravnopravno spominju u okvirima hrvatske književnosti.⁵

Takav postupak jamačno ima svoje razloge (društveni obziri, nedostupnost građe, neupućenost i sl.), ali dio odgovornosti takva postupka uključen je u općenito ponašanje prema rubnim hrvatskim narodnim književnostima, umjetnostima i znanostima bez kojih nema cjelovitosti hrvatske kulture.

Budući da su naši pisci u Podunavlju, između Dunava i Tise te od Budima do Fruške gore, bili svjesni svoje narodne pripadnosti, potrebno je upozoriti na njihove osobne podatke, na okvire i uvjete rada, na izobrazbu kako bi se moglo shvatiti i razumjeti njihovo nazivanje hrvatskog jezika "bosanskim", "dalmatinskim", "ilirskim" i "bunjevačkim" ili "šokačkim". Plodan i uspješan rad po-

jedinih pisaca upućivao ih je na grafijska i pravopisna rješenja koja su pridonosila razvitku hrvatske pismenosti, uljuđenosti i dostupnosti naše knjige čitateljstvu.

Stvaralaštvo starijih hrvatskih podunavskih pisaca bilo je u skladu s raspoloženjima i mislima vremena u kojemu se rađalo, ali uvijek u duhu hrvatske kulture i predaje. To stvaralaštvo jedva ima dijasporska i pokrajinska obilježja. "Ono je po svom nadahnuću, htijenju i tekovinama općehrvatsko ili barem sjevernohrvatsko",⁶ pa se čini uputnim upozoriti na nj.

2. Okviri rada u Podunavlju

Brojne su rasprave o podunavskim Hrvatima⁷ i njihovu životu na području koje omeđuju dvije velike rijeke.⁸ Jamačno su noviji doseljenici za vladavine Bele IV., zatim Leopolda I., Karla IV. i Marije Terezije⁹ samo dopuna i osvježanje starosjedilačkom slavenskom žiteljstvu u Podunavlju.

Treba ipak upozoriti da oko novije selidbe podunavskih Hrvata ima različitih mišljenja koja su imala utjecaja na pristupe povijesti i tumačenju podrijetla spomenute narodne skupine. U ovom radu se ne raspravlja o povijesnom slijedu dolaska tih skupina u Podunavlje, ali neki od pisaca misle da su krenuli iz Hercegovine, s područja oko rijeke Bune (Marijan Lanosović, Đeno Sarić, Petar Pekić, Ivan Ivanić, Ist. Iványi, Gyula Dudás i dr.), što je prihvatio i Jovan Cvijić.⁹ Prema drugima pak staru postojbinu novih hrvatskih doseljenika u Podunavlje treba tražiti na bosansko-dalmatinskom području¹⁰ (G. Čevapović, Đ. Popović, R. Simonović, Ivo Milić, Aleksa Ivić). Čini se da je Ivan Antunović stekao uvjerenje nakon čitanja isprava u Bečkom arhivu da su "Bunjevci i Šokci u Podunavlju i Podtislju starosjedioci", jer mu to potvrđuju također "mnoge slavske riči" u mađarskom jeziku kao i "mistna imena selah i gradovah". Antunovićevo mišljenje je svojedobno značilo prinos proučavanju povijesti podunavskih Hrvata, a dopunjeno je podacima o selidbama hrvatskog puka iz Dalmacije i Bosne pod vodstvom franjevac redodržave Bosne Srebrene.¹²

Mišljenja o novijim selidbama hrvatskih skupina svakako treba imati na umu u raspravama o nazivu njihova jezika na podunavskom

području tijekom niza stoljeća kao i u proučavanju književno-znanstvenog rada brojnih pisaca koji su pridonosili svoj obol rješeni-
ma jezikoslovnih pitanja.

Okvire rada u Podunavlju nametnule su višestoljetne prilike i neprilike od Mohačke bitke (1526) sve do Karlovačkog mira (1699)¹³, zatim u doba Vojne krajine (do 1743) i pod ugarskom upravom sve do god. 1918.¹⁴ Više pritiješnjeni društvenom prisilom tuđinskih upravljača nego potaknuti i pomognuti ravnopravnim sudioništvom u javnom životu morali su podunavski Hrvati vlastitim snagama stvarati uvjete i mogućnosti za narodni opstanak. Bogato međurjeđe privlačilo je naime pohlepno plemstvo, pa su domaći posjednici kao i tuđinski plemenitaši pridonosili tegobama i nevoljama obična čovjeka, zauzeta svaгдаšnjim poslovima, sagnuta nad dugim brazdama plodnih oranica. Kao da se u odnošajima kmeta i vlastelina nije ništa bitno mijenjalo ni u tursko doba (aga - raja), ni za Vojne krajine (kapetani, časnici - graničari, momci), ni u doba stečenih povlastica pojedinih gradova (Sombor, Subotica, Baja).¹⁵ Sredinom XIX. stoljeća ukinuto je doduše plemstvo, ali tada je novi val zapljusnuo podunavske Hrvate i silovito im zaprijetio - mađžarizacija. U podređenom položaju prema Ugrima, nacionalno probuđenim mađžarskim gospodarima, podunavski Hrvati našli su se u iznimnoj pogibelji da izgube navlastitosti naroda, nacionalni identitet, jer prema riječima I. Antunovića još tada "narodnost nije (bila, A. S.) učvrstjena".¹⁶ Rasuti na širokom području primali su uredbama i naredbama u svoja naselja druge narodne skupine: Slovake, Čehe, Nijemce, a poglavito Mađžare krajem XVIII. stoljeća i tijekom XIX. stoljeća.

Velika rijeka, zatim društveni razlozi i obziri (politički) dijelili su podunavske Hrvate od matične zemlje pa su se gibanja i pokreti iz ostalih hrvatskih pokrajina javljali sa zakašnjenjem na području Podunavlja (primjerice: preporod za I. Antunovića). Iz te pak društvene izlučenosti i osamljenosti razvila se potreba njegovanja svoje posebne kulture, običaja i ponašanja. Međutim, ta njega "specifične kulture znači produžetak života tradicionalnoj seljačkoj kulturi i običajima";¹⁷ bila je to stanovita obrana, ali ne i životni poticaj, bila je to sadržajna i bogata prošlost, ali nije jamčila sigurnu budućnost. Isticanje natuknica "bunjevač-

ki" i "šokački" treba zato shvatiti u složenosti nezavidnih prilika i položaja podunavskih Hrvata od sedamdesetih godina XIX. stoljeća sve do god. 1918.

Školske i kulturno-prosvjetne prilike općenito nisu bile prikladne za narodni život. Dok su vrijedile austrijske uredbe, podunavski Hrvati imali su mogućnosti školovanja svoje djece, imali su svoje narodne škole koje su ispočetka otvarali i vodili franjevci redodržave Bosne Srebrene (poslije god. 1757. Kapistranske)¹⁸. Za banovanja Ivana Mažuranića (već kad je bio dvorskim kancelarom) poboljšale su se prosvjetne prilike u Hrvata, što je imalo utjecaja i na prilike u podunavskih Hrvata: stizale su knjige, školske i druge, tiskane većinom u Beču (što je utjecalo na prihvaćanje Gajevih pravopisnih preinaka)¹⁹. Stanje školstva bitno se izmijenilo nakon Austro-ugarske nagodbe god. 1867. Od tada broj škola na narodnom jeziku postupno se smanjuje pa ih devedesetih godina XIX. stoljeća više nije bilo.²⁰ Tih godina poveo je veoma upornu borbu za narodno školstvo Pavao (Pajo) Kujundžić.²¹ - Pripomene o školstvu u podunavskih Hrvata, nekoć iznimno snažnom i plodnom (u Budimu, Beču, Baji i Somboru bila su visoka filozofska i bogoslovska učilišta sve do njihova ukinuća odlukama Josipa II.)²², treba imati na umu kad se raspravlja o prosvijećenosti hrvatskog žiteljstva u Ugarskoj i kad se prosuđuje o teškoćama oko prihvaćanja i širenja preporoditeljskih misli i glasila (od god. 1870. u Antunovićevo doba). Zanimljiv je naime podatak o Bunjevačkim i šokačkim novinama,²³ koje je pokrenuo Ivan Antunović. Prema izvješću suradnika Stjepana Grgića od ukupne naklade spomenutih novina: "(...) išlo je u Suboticu - koje plaćeni koje počasni - 40 primjeraka. U Zagreb 52, u Varaždin 43, u selo Szent Ištvan 32, u Gornji sv. Ivan 16, (...) po pravom razmirju tribalo bi da je išlo u Suboticu 3-400 komadi (...)".²⁴

Konačno, treba zabilježiti činjenicu da su pisci XVII. i XVIII. stoljeća u podunavskih Hrvata franjevci koji su osim znanstvenih filozofskih i bogoslovskih rasprava pisali molitvenike i pobožne knjige u duhu zaključaka sabora u Tridentu; u XIX. stoljeću, poglavito u drugoj polovici, javljali su se svećenici (I. Antunović, Bl. Modrošić, I. Palić, P. Kujundžić i dr.) i svjetovnjaci (A. Šarčević, K. Milodanović, M. Mandić, S. Grgić i dr.), a sadržaj djela

je raznovrstan, namijenjen prosvjeđivanju i preporodnom radu.

3. Pisci koji su pisali o jeziku i pravopisu

U nizu pisaca koji su svojim radom pridonosili čuvanju hrvatskog jezika u Podunavlju i rješavali ortografska pitanja prvi je Mihovil (Mijo, Mihajlo) Radnić.²⁵ Njega većina znanstvenika stavlja na početak književnosti u pokrajini između Dunava i Tise.²⁶ Radnić se rodio god. 1636. u Kaloči (u bunjevačkom govoru: Kalača).²⁷ Jamačno je prije god. 1660. obukao franjevačko redovničko odijelo, jer je već god. 1661. na izobrazbi u Rimu.²⁸ Prije nego što je postao svećenikom već je bio proglašen radi svojih sposobnosti profesorom filozofije. U Rimu je položio ispit za profesora bogoslovije i stekao naslov "lector generalis".²⁹ Nakon povratka u domovinu bio je sa trideset godina gvardijanom u Olovu (1666 - 1669)³⁰, na provincijskom saboru u Kreševu (1678) postao je tajnikom redodržave Bosne Srebrene,³¹ a na kapitul u Fojnici (1681) postao je zamjenikom (kustodom) provincijala Andrije Šipračića Dubočanina.³² U toj službi putovao je god. 1682. na generalni kapitul u Toledo.³³ Na povratku iz Toleda zadržao se u Rimu radi tiskanja svojih djela.³⁴ Početkom god. 1684. bio je generalni pohoditelj svoje vlastite redodržave.³⁵ U to doba rasplamsao se bio Bečki, Morejski rat (1683-1699), ali je Radnić uspješno obavio svoj posao pa je održao kapitul u Kreševu (27. studenog 1684.)³⁵, gdje je poglavarom redodržave postao Ante Gabeljak, a kad je on iznenadno preminuo, upravu je preuzeo Radnić.³⁶ Zatim je M. Radnić izabran na redovitom kapitul za poglavara Bosne Srebrene i bio joj je na čelu pet godina (1685-1690).³⁷ Prema Radnićevim izvješćima razdoblje njegove uprave bilo je iznimno teško,³⁸ imao je i osobnih teškoća.³⁹ U doba njegovo bila je velika seoba hrvatskog žiteljstva iz Bosne (i s drugih područja Bosne Srebrene) u Prekosavlje i Podunavlje.⁴⁰ To je razlogom što neki pisci optužuju Radnića da je njegova "krivnja što je mnogo izbivao iz Bosne i što je Hrvate katolike poticao da sele iz Bosne (...)." ⁴¹ U posljednjih deset godina XVII. stoljeća boravio je M. Radnić u podunavskim samostanima. Posljednja mu je služba bila u Budimu (gvardijan) i u tom je gradu umro 26. rujna 1707.⁴²

Mihovil Radnić je rođenjem, životom i radom podunavski Hrvat, njegova djela spominju franjevački ljetopisci i povjesničari, naši ga pak književni povjesnici često mimoilaze.⁴³ Danas su poznata dva Radnićeva djela, dvije knjige objelodanjene tiskom:

a) Razmiscglagna pribogomiona od glivbavi Boxye. Meditationes devotissimae amoris divini. Sloxena, i izuagena u Iezik Slouingnsky Bosansky, iz suetoga Pisma, i razlikye izkuscanie Naucitegla, i pissaca. Po Fra Mihajlv Radnichiv Bacaninv, Pripouiedaocu, sctiocu Generalomu, Iurue za Ministru, i Kusctodu Prouincie Bosnae Argentinae, Reda Male Bratye suetoga Francescka, Romae, V Rimu, Typis Christophori Dragondelli, MDCLXXXIII. Svperiorvm permissv. - 16,7 x 21,5 cm, 403 str.⁴⁴

b) Pogargegne izpraznosti od sviyeta. V trii diela razdiegleno. De Contemptv vanitatvm mvndi. Libri tres Illiryco idiomate. Sloxeno, i izuageno u Iezik Slouinsky Bosansky, iz suetoga Pisma, i Razlikye izkuscanie Naucitegla, i Pisaca. Po Fra Mihajlv Radnichiv Bacaninv Pripouiedaocu, sctiocu Generalomu, Iurue za Ministru, i Kusctodu Prouinciae Bosnae Argentinae, Reda Male Bratye suetoga Francescka. - Romae, Ex Typographia Christophori Dragondelli MDCLXXXIII. Superiorvm permissv. V. Suetommu Gradu Rimu. Po Kristci Dragodelichiu Sctampaturu. Z`Dopusctegnem Staescina. - 23 x 32 cm, 576 str.⁴⁵

U oba naslova istaknuo je Radnić potrebne podatke o kakvim se djelima radi, ali je istaknuo također pripadnost zavičajju ("Bacaninu"), naziv jezika kojim piše: "Slovingnsky/Slovinisky Bosansky", baš onakvim kakvim su pisali i ostali pisci onoga doba. U djelima se susreće po koja talijanska ili nehrvatska riječ, po neka kovanica. Šime Ljubić piše da Radnićev jezik "sjaji čistoćom i pravilnosti govora".⁴⁶ - U predgovoru svoje prve knjige (Pozdravljenje dobrostivomu štiocu) M. Radnić pripominje da mu nije moguće protumačiti "kako se što piše latinskijem slovima, a izgovara u našem jeziku" nego će čitatelja tomu "većma vištinu štijući uvižbati": Otuda u njegovim djelima neujednačeno pisanje pojedinih glasova, nespretna uporaba h i j i sl. - Treba upozoriti na činjenicu da jezik i pravopis M. Radnića još uvijek nisu proučeni unatoč tvrdnji da su njegove dvije knjige "najstarije bunjevačke knjige".⁴⁷

Zanimljiv je u nizu podunavskih hrvatskih kulturnih poslanika Luka Karagić.⁴⁸ Jamačno je rođen u Baji krajem osmog desetljeća XVII. stoljeća,⁴⁹ a potječe iz izbjegličke olovske obitelji koja se za Bečkog rata naselila u tada hrvatskom gradu na Dunavu.⁵⁰ Na obrazbu je stekao u domovini i Italiji (Bologna), a zatim je na kapitulatu u Našicama (1708) postao tajnik redodržave Bosne Srebrene;⁵¹ obavljao je i druge službe kao poglavar u Somboru (1712-1714),⁵² Baji (1714-1717; 1720-1730)⁵³, u Budimu i Osijeku (1718-1720).⁵⁴ Provincijalom Bosne Srebrene postao je 1735. i upravljao je do 1738. Deset godina nakon toga umro je 18. srpnja 1748. u rodnoj mu Baji.⁵⁵ Njegovo djelo Molitvena knjižica⁵⁶ jamačno je zauvijek izgubljena, ali Luka Karagić bio je uporan u obrani bosančice, pa je u svojoj okružnici 1. srpnja 1737. upućenoj svim redovnicima i samostanima u toč. 6 zabranio, u ime definitorija i svoje osobno, pisati (hrvatski) latiničkim slovima i službeno i privatno, nego su svi trebali pisati bosančicom; prijetnja je bila da će postom i molitvom pedipsati sve koji se to budu usudili činiti.⁵⁷

Prema podacima o tiskanim knjigama Lovro Bračuljević⁵⁸ je nakon M. Radnića pisac koji je želio pridonijeti svoj obol pravopisu i protumačiti što je oko toga nejasno.

Lovro Bračuljević (Laurentius a Buda, Lovro Budimski)⁵⁹ bio je rodnom iz Budima, a god. 1685. uzima se za godinu njegova rođenja.⁶⁰ Malo je poznata Lovrina mladost, ali 1. studenog 1710. obukao je franjevačko odijelo u Velikoj,⁶¹ a filozofske i bogoslovske nauke svršio je, čini se, u Italiji, jer je dobro poznavao talijanski. U Budimu je predavao bogosloviju (1723-1734);⁶² stekao je naslov lektora jubilatata (1734) i obnašao je značajne službe u svojoj redodržavi,⁶³ pa je bio i generalni pohoditelj u Bugarskoj. Na povratku u Budim teško je obolio i umro 21. studenog 1737. u svom rodnom gradu.⁶⁴

Za jezikoslovce značajna je tvrdnja napisana o Lovri Bračuljeviću:

"Narodni jezik uveo je u bunjevačku knjigu profesor filozofije i teologije Lovro Bračuljević (1685-1737), izdavši u Budimu godine 1730. prvo djelo napisano fonetskim pravopisom pod naslovom "Uzao

serafinske (nascki) goruchie gliubavi" ... Ovo prvo bunjevačko djelo pisano fonetskim pravopisom objelodanio je Lovro Bračuljević 100 godina prije kulturno-nacionalnog pokreta Vuka Karadžića."⁶⁵

Lovro Bračuljević je doista objelodanio spomenuto djelo,⁶⁶ a osim njega također i knjigu Dobar put putovagnia karstianskogh u rai vicsgnleggh uxivagnia (...), Budim 1730.⁶⁷ Unatoč činjenici što je Bračuljevićev sav "književni rad bio usmjeren (...) želji: potaknuti vjernike na krepostan život, utvrditi kod njih kršćansko ponašanje (...)"⁶⁸, za povijest književnosti i hrvatsko jezikoslovlje djela su mu vrijedna zbog pravopisnih uputa, rasprava o složenim glasovima kao i o pitanju akcenta u našem jeziku.⁶⁹ Bračuljevićeva knjiga Uzao (...) bogata je riznica znanja, ali posebnu vrijednost ima Opomena za pravo, dobro i lako scititi ove kgnighe gdje pisac bilježi svoja načela o pravopisu i veli da je "lipše i po-faljenije pisati onako, kako se govori, jer što god je odviše, nije faljeno, već kudjeno: Superflua sunt vitanda. Zato ja u ovim knjigama pišem onako, kako govorimo i izgovaramo naški riči: jer kako se mogu izgovoriti, onako se mogu i u knjigah štiti."⁷⁰

Pripomenuti treba da Bračuljević nema naziva za jezik, nego mu je on "naški", dok će o pojedinostima pravopisa biti još riječi.

Budimac je bio Stjepan (Stipe) Vilov o kojemu je njegov sugrađanin Emerik (Mirko) Pavić mislio da je začetnikom opće prihvaćenoga hrvatskog pravopisa kojim su se služili mnogi sjevernohrvatski pisci u XVIII. stoljeću.⁷¹ Takvo je mišljenje prihvatio Ignj. Al. Brlić.⁷²

Stjepan Vilov rodio se krajem XVII. stoljeća u Budimu,⁷³ a pozdan je podatak da je 6. svibnja 1709. obukao franjevačko odijelo u Iloku.⁷⁴ Filozofiju i bogoslovske nauke učio je u Italiji,⁷⁵ a god. 1718. postao je profesorom filozofije u Budimu,⁷⁶ zatim je bio profesorom u Osijeku od 1724. do 1728. Vratio se u Budim i predavao bogoslovlju od 1729. do 1739., a zatim je do kraja života obavljao službu dekana budimskih visokih učilišta.⁷⁷ Obnašao je časti i službe u Bosni Srebrenoj (gvardijan, generalni pohoditelj u Bugarskoj), a umro je 5. studenog 1747. u rodnom gradu Budimu.⁷⁸ Osim filozofskih i bogoslovskih djela⁷⁹ Stjepan Vilov ostavio je djelo Razgovor prijateljski među kerstjaninom i ristjaninom pod imenom Frančeska i Teodora nad plemenitim i ugodnim nazivanjem

sadašnjim; Budim 1736 (vel. 8°, str. 73).⁸⁰ Djelo je složeno u dijalogu, a od tri Opomene tiskane u knjizi posebno značenje ima posljednja. U njoj Vilov raspravlja o nekim pravopisnim pitanjima "budući da još običaj nije se učinio jednako slova na izuščivanje riči metati (...), zato hrvemo se s latinskih slova sastavljanjem nadoknaditi ona slova, koja na izuščivanje naših riči manjkaju".

Za Stjepana Vilova domaća riječ je "naška", jezik pak "naški", dok pravopisnu "mučnost" nastoji riješiti u skladu sa zahtjevom da bude pisana riječ "razgovitna i razložita", a "toliko jedna rič razgovitija u pisanju jest, koliko manje slova imade, a podpuno izuščuje, niti u čemu se god s drugim jednakim pisanjem u smutnju stavlja (...)"⁸¹

Krupno ime hrvatske podunavske književnosti u XVIII. stoljeću bio je Emerik (Mirko) Pavić.⁸² Rodio se 5. siječnja 1716. u Budimu,⁸³ a prema srednjoškolskoj svjedodžbi (18. srpnja 1734.) može mu se utvrditi krsno ime Ivan.⁸⁴ Gimnaziju je završio kod isusovaca u Budimu i stupio je u Franjevački red u Velikoj.⁸⁵ Filozofiju je slušao u Budimu (1736-1739) kod Nikole Kesića,⁸⁶ a u Beču je 1738. branio filozofske teze svoga profesora.⁸⁷ Bogoslovske nauke svršavao je u Budimu (1739-1742) i Osijeku (1742-43).⁸⁸ Svećenikom je postao 1. veljače 1739.⁸⁹ Ispit za profesora filozofije položio je 21. travnja 1743. u Budimu i počeo je predavati u Baji (1743-1746).⁹⁰ Zatim je položio ispit za profesora bogoslovlje (9. ožujka 1750) u Požegi⁹¹ i predavao je dogmatsko bogoslovlje u Budimu punih deset godina (1750-1761)⁹², a do smrti je bio dekan visokih franjevačkih učilišta u rodnom gradu. Umro je 15. travnja 1780. u Budimu.⁹³

Znanstvena i književna baština Pavićeva je golema. U svojim raspravama utvrdio je F.E.Hoško svega 35 djela⁹⁴ od kojih su mnoga izgubljena u rukopisu. Međutim, u okvirima promatranja njegova doprinosa hrvatskom jezikoslovlju treba upozoriti da je Stjepan Vilov uveo Pavića u kulturno djelovanje kad mu je god. 1746. povjerio uredništvo hrvatskog kalendara (compositio calendariorum Illyricorum)⁹⁵. Pavić je "ilirički" kalendar uređivao do svoje smrti, a iste godine napisao je djelo Principia Illyrica (hrvatsku početnicu) koje je izgubljeno.⁹⁶ Prema drugoj vijesti E. Pavić priredio je Principia latina versa in Illyrica i Vocabularium.⁹⁷ Oba spome-

nuta djela napisana su prije god. 1770. ali su izgubljena.⁹⁸ Svoj narod Pavić naziva "slovinskim", a jezik mu je "slovinski iliti ilirički". Međutim, jezik je "nass slavni, uljudnii i krasnii illyricski".⁹⁹ Pripomenuti treba i Pavićevu knjigu Jezgra rimskoga pravovirnoga nauka kerstjanskoga (...) ¹⁰⁰ u kojoj piše da je djelo (knjiga) njemačkog "sada pak ... u slovinski, illiti Illyricski, jali Dalmatinski jezik prinessena i s-tieskom ucsinjena."

U prosudbi Pavićeva rada zabilježeno je među ostalim značajkama da je proširio i nastavio Bračuljevićevu zauzetost za promicanje duhovnosti književnim priložima, Vilovićevu djelatnost na području teološke kontroverzije na narodnom jeziku, a revnovao je oko hrvatskog pravopisa. F.E. Hoško međutim misli, da Zlatko Vince u svojim raspravama o hrvatskom pravopisu "po svemu sudeći umanjuje Pavićevu ulogu u razvoju hrvatskog pravopisa ističući više značenje pravopisnih rješenja Pavićeva druga u profesorskoj službi Jeronima Lipovčića".¹⁰¹ Razlog takva pristupa Paviću nalazi F.E. Hoško u činjenici što se Zlatko Vince "u svojim raspravama o hrvatskom pravopisu oslanja na istraživanja Lászla Hadrovicsa (...)."¹⁰²

U Pavićevo doba pisao je "iliričkim" jezikom Josip Antun Knežević,¹⁰³ a na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće istaknuti pisac "dostojnih uspomena" i slavni "delijah slavinske kervi" bio je Grgur Peštalić.¹⁰⁴ Svratio je pozornost na sebe svojom učenošću, kulturnim i književnim radom.¹⁰⁵ Peštalić je svojim životom vezao dva stoljeća: rodio se 27. lipnja 1755. u Baji (Baškut/Vaskút), a umro je 1. veljače 1809. u rodnom gradu u službi samostanskog gvardijana. Umro je u muževnoj dobi skrhan sušicom, ali je "složio" osim spomenutog djela u stihovima još Utishenje oxalostjenih u sedam pokorni pisama kralja Davida iztomacseno (...), Budim 1797 (8°, str. 251)¹⁰⁶ i nekoliko filozofskih djela na latinskom jeziku. Peštalić nije u radu isticao svoju posebnu zauzetost oko jezika i pravopisa, ali je hrvatska djela pisao svojom lijepom, domaćom bunjevačkom ikavicom.

Međutim, nakon Grgura Peštalića (ali i za njegova života) Somborac Ivan Ambrozović¹⁰⁷ preveo je "sa serbskog jezika na illyricski" i god. 1808. objelodanio u Pešti djelo Proricsja i narecsenja koja shtiuch i obderxavajuch i sam sebe svaki, i druge po-

uzdano upravljati hoche (...).¹⁰⁸ Nakon sedamdesetak godina sličan posao obavio je Franjo Bodolsky¹⁰⁹ koji je "dozvolom privodioca na bunjevačkom naričju izdao" (1873) djelo Aleksandra Petőfija "Vitez Ivan" (János Vitéz) što ga je "na srbski priveo Jovan Jovanović".¹¹⁰ Dakle, prijevod Jovana Jovanovića Zmaja objelodanio je F. Bodolsky na svome "naričju".¹¹¹

Spomenuti pisci razlikuju "srpski" od "iliričkoga", što je zanimljiv podatak. Početkom XIX. stoljeća Ivan Ambrozović u svome gradu Somboru razlikuje "serbski" od "illiricskog", a sedamdesetih godina istoga stoljeća Franjo Bodolsky misli da je u Subotici (dvadeset godina nakon Bečkog dogovora) uputno objelodaniti "na bunjevačkom naričju" srpski prijevod Petőfijeva djela. Pripomenuti treba, da je F. Bodolsky već god. 1857. objelodanio svoje djelo: Vertao gizdavi to jest: knjiga pod imenom ovim jerbo kakogod u lipom vertlu nalaze se strukah svakojakog lipog cvitja, tako i u ovoj knjigi nalaze se priko cile godine lipe molitve, pisme, litanie i pobožna dila (...).¹¹²

Međutim, u drugoj polovici XIX. stoljeća javljali su se pisci koji su pisali svoja djela "iliričkim" jezikom i na isti jezik "privodili" ili "prinosili" s mađžarskog.¹¹³ U to doba, poglavito nakon Austro-ugarske (1867) i Hrvatsko-ugarske (1868) nagodbe, djelovali su kao preporoditelji među podunavskim Hrvatima pisci Ivan Antunović (1815-1888),¹¹⁴ Ambrozije Bozo Šarčević (1820-1899),¹¹⁵ Blaž Modrošić (1839-1900),¹¹⁶ inače podrijetlom slavonski šokac, Stjepan Krunoslav Grgić (1836-1914),¹¹⁷ Stjepan Vujević (1837-1905),¹¹⁸ posebice je pak pridonosio razvitku opće pismenosti i kulturi jezika Ivan Mihalović, profesor učiteljske škole u Baji.¹¹⁹

Bilo je među suradnicima Bunjevačkih i šokačkih novina što ih je pokrenuo Ivan Antunović niz pisaca, dopisnika i suradnika koji su raspravljali i o jeziku: Mirko Pekanović, Kalor Milodanović, Bariša Matković, Đuro Balog, Josip Jukić Manić, Gavro Marković Dželatov, Ago Mamužić, Lajčo Budanović, a posebice je plodan bio Mijo Mandić.¹²⁰ U tom nizu člankom Lajče Budanovića Bunjevački pravopis objelodanjenim u nastavcima u Nevenu XII (1895), br. 1, str. 4-5; br. 3, str. 43-45 i br. 4, str. 59-60 završeno je XIX. stoljeće. Tako međaše u promatranju starijih podunavskih pisaca koji su pisali o hrvatskom jeziku i pravopisu čine djela M. Radnića s kra-

ja XVII. stoljeća i Budanovićev članak s kraja XIX. stoljeća. U razdoblju od dva stoljeća pisci s narodne periferije shvaćali su svoj rad sastavnim dijelom hrvatske kulture i pridonosili su razvitku jezikoslovlja.

4. Nazivi jezika

Različiti su nazivi hrvatskog jezika u podunavskih hrvatskih pisaca od XVII. do kraja XIX. stoljeća. Čini se ipak da sve do sedamdesetih godina XIX. stoljeća nema razlike od ostalih hrvatskih pisaca, jer svoj jezik zovu bosanskim, slovinskim (M.Radnić), našim/naškim (L. Bračuljević, Stjepan Vilov), slavnim iliričkim (A. J.Knezović), uljudnijim i krasnijim iliričkim (E. Pavić), slovinskim iliti iliričkim jali dalmatinskim (E. Pavić, god. 1769), slavinskim (G. Peštalić), iliričkim (I. Ambrozić, Đ. Arnold, F. Bodolsky, Stjepan Grgić). U službenim spisima i bilješkama kao i u obrednim knjigama bačko-kaločke nadbiskupije od vremena Gabrije-la Hermana Patačića od Zajezde, nadbiskupa i velikog župana bačkog hrvatski jezik je - ilirski (lingua illyrica).

Nakon Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe jezik se naziva bunjevačkim (A. Šarčević, god. 1869), zatim bunjevačkim i šokačkim (A. Šarčević, god. 1870, I. Antunović, F. Bodolsky, god. 1873), "bunjevačko naričje" (M. Mandić).

Isticanje regionalnog naziva (bunjevački, bunjevački i šokački) nameće dva pitanja koja traže odgovor: kad se prvi put javlja etnik Bunjevac u Podunavlju; zatim, što je uvjetovalo isticanje toga naziva sedamdesetih godina XIX. stoljeća. U mjesnim ljetopisnim knjigama i ispravama nigdje se, naime, ne spominje gens Bunjevci nego uvijek gens Illyrica, gens Dalmatica i slično.¹²²

a) U turskom popisu god. 1570. spominje se u baranjskom selu Maroku ime kmeta: Martin (Marton) Bunavac, pa je taj podatak zabilježio posredno Jovan Erdeljanović u svojoj knjizi o podrijetlu Bunjevaca.¹²³ Međutim, podatak se ne može uzeti kao pouzdan zbog stanovitih sumnji u vrelo, a poglavito ne kao dokaz spomena etnika Bunjevac, niti kao potvrda za nazočnost narodne skupine u Podunavlju. Pouzdan je međutim podatak iz god. 1622. kad bosanski

svećenik Šimun Matković¹²⁴ moli Svetu Stolicu da mu povjeri župu Bunjevci u nadbiskupiji bačko-kaločkoj.¹²⁵ Matkovićeva molba "rogat S. Sedem sibi parochiam Bunievzi, archidioecesis colocensis concedi"¹²⁶ potvrđuje bačku župu Bunjevci, ali nije zabilježen njen zemljopisni prostor i područje (gdje i kolika je bila župa). Pripomenuti treba, da je Šimun Matković već prije molbe ondje djelovao (in memorata parochia curam animarum jam exercuisse)¹²⁷ pa jamačno treba spomen o Bunjercima tražiti prije god. 1622. Papa Pavao V. svojom odlukom god. 1612. uputio je Bartola Kašića kao svoga izaslanika "ad missionem pontificiam in dominatum turcicum per provincias dalmatico idiomae utentes",¹²⁸ U papinom spisu spominju se kršćani "in civitatibus Budae, Quinque-ecclesiarum et aliis locis Europae (...)",¹²⁹ pa nema sumnje o kojim se područjima radi. Nema međutim ondje spomena o župi Bunjevci nego o puku koji se služi dalmatico idiomae.¹³⁰ U svojoj raspravi Beato Stjepan Bukinac uz spomenutu vijest pripominje da se Bunjercima sada naziva većina Hrvata u Bačkoj.¹³¹

b) Nekoliko puta spomenute su u ovom radu sedamdesete godine XIX. stoljeća, jer je od toga doba sve do god. 1918. veoma čest naziv "bunjevački", "bunjevačko-šokački" jezik. Društveni (politički) uvjeti utjecali su na odluku o takvom nazivu nakon preustrojstva austrijske carevine koja je postala Dvojnomo monarhijom (Austro-Ugarska). Nagodbom Madžara s Austrijom, a zatim i s Hrvatskom, izmijenio se položaj podunavskih Hrvata: preuredbe habsburške carevine prepustile su Podunavlje nesmetanom utjecaju Madžara, a od tri najbrojnije narodne skupine na tom području: Nijemaca, Hrvata i Madžara jedino hrvatska skupina nije imala svoj zakonski definirani položaj (iza Nijemaca bio je Beč, a Madžari su bili vlastodršci). Iskustva sa srpskom Vojvodinom i ugroženost od silovitih madžarskih nasrtaja prema narodnim skupinama na području zamišljene i priželjkivane negdašnje ugarske države kralja Vajka-Stjepana potakla je preporoditeljski rad ljudi oko I. Antunovića i B. Šarčevića. Preporod je pak i u podunavskih Hrvata potaknuo pitanje jezika i kulturne nadgradnje. Isticanje "bunjevštine", etnika Bunjevac i Šokac bilo je prema mišljenju mnogih hrvatskih javnih radnika manje pogibeljno od "hrvaštine", hrvatstva u svim oblicima. Razlog je otvoreno, jasno i odlučno oblikovao Đuro Balog u članku o školskim knjigama i priručnicima. Pisac ističe, da

Bunjevci i Šokci nemaju niti mogu vlastitim jezikom sastavljati školske knjige, a postoje hrvatske knjige koje su prikkladne; "to nije mnogima povoljno što su one hrvatske knjige, a croatice ilyrismus je kod nas onako pridstavljen, kano da je on ovdı sasvim nepoznata zvirka!"¹³² Zatim Đ.Balog ističe da je "croatice ilyrismusom pisana početnica, čitanka, katekizam, Biblična dogodovština iz kojih naša ditca uče (...)"¹³³. U prilog hrvatskoga književnog jezika pisao je i zalagao se za njega Stjepan Vujević, jer treba postaviti "temelj pravilne književnosti na kojem je samo moguće uspješno osnivati i razvijati narodni nam jezik, a po tomu ulivati i probuđivati u ditci ljubav prema narodu (...)" ; zatim pisac definira točno koji je to književni, hrvatski jezik "u knjigi" - to je jezik "kojeg smo dosad nazivali ilirskim, niki dalmatinskim, niki pako slavenskim", pa zato hrvatski jezik u književnosti treba shvatiti kao "prizime svlu: Bunjevaca, Slavonaca, Dalmatinaca, Hercegovaca (...)"¹³⁵

Usmjerenost dijela preporoditeljskih pisaca da svoj jezik nazivaju bunjevačkim (bunjevačko-šokačkim) i pišu štokavsko-ikavski utjecala je na suradnike Nevena,¹³⁶ pa su Mijo Mandić, Nikola Kujundžić Mišakov¹³⁷ i drugi uporno i ljubomorno njegovali svoj zavičajni jezik. U XX. stoljeću nije više bilo takvih shvaćanja nego je na svoj način pobijedila misao Ivana Antunovića: "Stoga će svaki rod svoj i prosvitu ljubeći Bunjevac i Šokac uviditi da ništa zloga ne namislih služeći se ovim novim pravopisom; jer jednoličnost u načinu pisanja otvara nam vrata prosviti, a drugo svakom između nas stavlja slobodu, nek poleg ovog načina pisanja čita svaki kako je majčinim mlikom narodni govor usisao (...)"¹³⁸

Isticanje pokrajinskog naziva Bunjevac i Šokac nije zamutilo ciljeve mađžarskih upravljača u što su se god. 1878. uvjerali osnivači Pučke Kasine u Subotici.¹³⁹ U prvom predloženom "ustavu" nove kulturne ustanove bilo je puno ime Bunjevačka pučka kasina. Međutim, pod tim imenom ustanovu je zatvorio i raspustio veliki župan Dezider Gromon,¹⁴⁰ a nakon utoka ugarski ministar predsjednik Koloman Tisza pristao je odobriti pravila ("ustav") pod uvjetom da se iz naziva ispusti "Bunjevačka" pa je tako počela djelovati spomenuta Pučka Kasina (sve do god. 1945.).¹⁴¹

Koliko je isticanje etnika Bunjevac i Šokac, zatim naziv "bu-

njevački" jezik, bilo u određenim uvjetima uputno ili kobno - prelazi okvire ove rasprave. Posljedice su takva pristupa osjetljivim pitanjima u prošlom stoljeću bile dalekosežne.¹⁴²

5. Misli o grafijskim i pravopisnim rješenjima

U članku o sudbini ikavice Zlatko Vince napisao je: "Štokavskim ikavskim ili bolje ikavsko-ijekavskim govorom pisana je književnost u Bosni, pogotovu na prijelazu iz 17. u 18. st., a još dosljednije u Dalmaciji i Slavoniji u 18. i početkom 19. st., tako napokon pišu i bačko-bunjevački Hrvati."¹⁴³

Budući da se stariji hrvatski podunavski pisci, poglavito oni iz XVII. i XVIII. stoljeća veoma često uključuju - kako je spomenuto - među "slavonske", treba upozoriti na misli i grafijsko-pravopisna rješenja M. Radnića, Stjepana Vilova, L. Bračuljevića i E. Pavića. Treba imati na umu da je među hrvatskim podunavskim piscima onoga doba došlo do susreta talijanskoga i mađarskog grafijskog sustava, do njihova miješanja i novih rješenja. U duljoj uporabi tih dvaju sustava razvile su se dvije pravopisne škole koje često nazivaju isusovačkom i franjevačkom;¹⁴⁴ isusovci su radije prihvaćali mađarski, a franjevci talijanski sustav.¹⁴⁵ Spomenuto je već u ovom radu da su franjevci Bosne Srebrene djelovali u nizu stoljeća među podunavskim Hrvatima pa treba zato upozoriti na povijesnu činjenicu. Pripadnici Bosne Srebrene nisu naime tijekom XVII. stoljeća mogli osigurati izobrazbu svoga podmlatka u vlastitim samostanima nego su uvijek ponovno tražili dopuštenje za školovanje u inozemstvu, napose u Italiji. Takva se dopuštenja vrhovne uprave Reda mogu pratiti od 8. lipnja 1628. sve do 7. lipnja 1700.¹⁴⁶

Jamačno je Mihovilu Radniću pomoglo školovanje izvan Domovine u pisanju knjiga "bosansko slovinskim" jezikom, jer piše: razmiscglagna, gliubavi, sloxeno, Boxye, Bacanin, Mihaylo, Backa, Radnich itd. Zauzet poslovima i najčešće na putu M. Radnić nije zabilježio svoja razmišljanja o pravopisnim rješenjima nego je koristio talijanski grafijski sustav.

O pravopisno-grafijskim rješenjima Stjepana Vilova i Lovre Bračuljevića napisane su kraće rasprave.¹⁴⁷ Hoško misli da bi trebalo

"isпитати koliko su Bračuljević i Vilov ovisni u pravopisnim rješenjima o Šimunu Meciću, jer je njemu bilo najnaravnije prenijeti talijansku grafiju iz Dubrovnika, gdje je već prije bila prihvaćena."¹⁴⁸ Šimun Mecić¹⁴⁹ napisao je djelo Cvitak pokornih aliti knishice sedam pismi pokorni (...), Budim 1736, u kojemu pravopisna rješenja veoma ovise o talijanskom grafijskom sustavu. Međutim, usporedba i šira raščlamba Mecićeve pravopisa nije u okviru ovoga rada, jer je rođen u Požegi oko god. 1680. i ondje je umro (23. ožujka 1735.) pa svojim životom ne ulazi među podunavske pisce (unatoč činjenici da je bio profesorom u Budimu).

Lovro Bračuljević već je god. 1730. objelodanio svoje djelo Uzao serafinske (naški) goruće ljubavi (...) i u njemu svoju Opomenu za pravo, dobro i lako štiti ove knjige.¹⁵⁰ Najznačajnije načelo Bračuljevićevo je da je "lipše i pofaljenije pisati onako, kako se govori", i on piše "onako, kako govorimo i izgovaramo naški riči: jer kako se mogu izgovarati, onako se mogu i u knjigah štiti".¹⁵¹ Piše latinicom i ikavicom, ali priznaje da su mu "vlastita slova bosanska", pismo kojim su se služili redovnici Bosne Srebrene.¹⁵² U svojoj raspravi o pravopisnim rješenjima L. Bračuljevića objelodanio sam Opomenu za pravo štiti u cijelosti,¹⁵³ Iz Opomene je lako utvrditi da je L. Bračuljević pōznavao talijanski, njemački, španjolski i mađarski pa je potrebe vlastite ortografije htio uskladiti s rješenjima u drugim jezicima. Želio je ukloniti smetnje u pisanju i čitanju u nas, ali imajući na umu: "Ali ne možemo u tom pravije i pohvaljenije učiniti, nego slažući latinska slova za naško izgovaranje, kako su naša vlastita slova, to jest bosanska iliti srpska za to složena, budući da svaki narod, koji ima vlastita slova (koliko ja znam) kad se s tuđi slovi služi u svoj jezik, slidi način od pisanja s vlastitima slovi (...)." Bračuljević nenametljivo ističe potrebu usklađenosti latinskog pisma s našim potrebama; kod sastavljanja bosančice Bračuljeviću se čini da je pozornost usmjerena potrebama našega jezika, našega govora.

Posebne teškoće našao je Bračuljević u pisanju glasova č, ć, š, ž, dž, đ, lj, nj, g. Zato je predložio i držao se pravila pisanja:

cs - č	gl - lj	ss - s	gh - g	x - ž
ch - ć	gn - nj	sc - š	gi - đ	cx - dž

Primjer: rics, moguchie, tiscchlegnie; vaglia, daglie; smetagnia, zlamenovagnie; dopusshiegnie, gnim, glass; zascto, nascih, visce; slogh, Bogh, ghgnizdo, ghgnilo; megin, uregivati, tugin; sinxir, sloxen; Macxar, Ancxar.

U prosudbi Bračuljevićeva prinosa našim pravopisnim rješenjima ne bi se moglo prihvatiti mišljenje da se radi samo o grafijskim rješenjima, odnosno "kao ipak oko pravopisa",¹⁵⁴ jer njegove Opomene pokazuju upućenost piščevu u pitanje kvantiteta ("kolikojstva") i akcenta, budući da ističe njihovo značenje: "Koje zlamenje valja vrlo paziti, jer u mlogim ričma ne davši kojem god slovu vlastito velikojstvo drugo zlamenje nego imade, to jest nego nosi govorenje kako u ovim ričma kad, dug, koji ako se protegne u prvoy a, u drugoy u - prva zlamenuje mirisav dim, a druga dužnu stvar".¹⁵⁵ Bračuljević je bio protivnik pisanja dvostrukih glasova za oznaku duljine vokala, brižno je opisivao izgovor pojedinih afrikata, razlikovao je izgovor naših riječi: "imajući niki krupno, niki tanko, niki oštro, niki slatko, niki teško, niki lako, ili sasvim ili mlogi ričih izgovaranje". Svoje Opomene za čitanje i pisanje Bračuljević je zaključio izvornom misli: "Ali je lipše pofaljenije pisati onako kako se govori, jer što god je od više nije faljeno, već kuđeno ..."¹⁵⁶

Emerik (Mirko) Pavić u svome djelu Nadodanja glavni dogagjaja k Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga (Pešta 1768)¹⁵⁷ pod naslovom Od slovoslozja slovinskoga pjeva:

U ovome našem okolišu
Složni ljudi svi jednako pišu.
Od pokojnog fra Stipe Vilova
Složno mecat naučiše slova.
Slova reko iz knjigah latinskih
U današnji jezik naš slovinski.¹⁵⁸

Iz Pavićevih stihova zaključio je Ign. A. Brlić "da je Vilov pèrvi bio, koji je počeo razložnie i razboritie s latinskima slovim naši pisati."¹⁵⁹ Stjepan Vilov je doista pridonio razložnom i razboritom pisanju s latiničkim slovima u nas, ali treba upozoriti da je njegovo djelo Razgovor prijateljski megju kerstjaninom i ristjaninom (...) objelodanjeno u Budimu 1736., nekoliko godina

nakon spomenutog djela L. Bračuljevića.

Stjepan Vilov je u svome djelu tiskao i tri Opomene a posljednja od njih ima posebnu vrijednost kao prilog grafijsko-pravopisnim rješenjima. Najprije Vilov potvrđuje činjenicu da "u pisanju i štampanju riči naših s latinski slovi (...) mlogo zamršenja ima" a svaki pisac na svoj način sastavljao je slova, nadoknađivao "pomanjkanje, tako još se ne more doći na jedinstvo, i tako smetnja se čini u pisanju i štivenju". Prema Vilovu "svakolika mučnost dolazi" u pisanju glasova "C, G, L, N, S. Ova bo slova nadopunjavaju manjkajuća u ričih naših. Ali jer nadopuniti po samih sebi ne mogu, tako uzimaju druga slova na pomoć, koja im se daju (...)."

Budući da je Vilov radio "svakako za lašnje štivenje pomagajućih slova manje metati", nije nikada sastavljao više od dva slova, pa je - primjerice - pisanje afrikata riješio ovako:

cs - č	gj - đ	ss - š
ch - ć	lj - lj	x - ž
cx - dž	nj - nj	

Primjeri: csas, cselo, csovik; chemer, chorav, csistocha; cxak, cxigerica, Macxar; gjavo, gjerdan; ljubav, ljucka; ssanac, ssestorica, ssuma; sloxen, sluxiti.

Spomenuta slova "koja nadopunjavaju manjkajuća, svako se dvostruko nosi: prvo kad samo sebe nosi; drugo kad pomoćnika ima. Kad samo sebe nosi, onako se izušćuje, kako jest; kad pomoćnika ima, onako se izušćuje, kako bi se izustilo, da svoje slovo rič ima." Kod glasa S pripominje da se "dvostruko izušćuje tj. sitno i krupno: sitno kad samo sebe nosi; krupno kad s drugim sastavlja se."¹⁶⁰

Stjepan Vilov odbacio je y, jer "baš nigda potrebe ne ima", protivnik je pisanja lj, nj prema talijanskom gli, gn; ističe zatim: "Zato potribno jest po svaki put i način, da mi drugojačije sastavljamo slova nego Mađžari i Talijanci: koje ne vidi mi se bolje nego je u ovome razgovoru učinjeno. Koji bolje vidio bude, neka učini, drago će mi biti."¹⁶¹

O Mirku/Emeriku Paviću zabilježio je Grgur Čevapović da je bio "vir per exempla eruditione ac subtili rerum indagine clarus".¹⁶² Pavić je pak priznao sebe učenicom Stj. Vilova ne samo u bogoslo-

viji (bio mu je profesorom u Budimu) nego i u "mećanju slova". E. Pavić je tumačio svoja grafijsko-pravopisna načela u Opomeni uz djelo Jezgra rimskoga pravovirnoga nauka kršćanskoga za mladež (Budim 1769)¹⁶³. U tumačenjima nema Pavić izvornih misli nego je u cijelosti prihvaćao rješenja Stj. Vilova. U zadnjim recima svoje Opomene pripominje:

"U nikima pak ricsma, po koima se mlosstvo, ili visse od jednog razumi, dvaput jedne verste slovo stavljase, za razlucsiti mloge od jednoga, a u ricsi dajem, kad sadassnje vrime izusschuje, po dva dd mechu se, za razabrati sadassnje od dossastog vrimena."¹⁶⁴

Takvih razmišljanja nema u Bračuljevića ni u Vilova, ali Pavić nije bio posebice brižan oko jezika pa je često pisao prema latin-skom vrinae mjesto vrime, verstae mjesto verste itd. Riječima Pavić ne daje dovoljno prostora nego ih piše skupno: valjalobimu, akose, kogabi itd.¹⁶⁵

Veoma plodan pisac E. Pavić nije sustavno rješavao grafijsko-pravopisna pitanja unatoč želji da se ravna prema pravilima svojih učitelja, poglavito fra Stipe Vilova.

U XIX. stoljeću, nakon god. 1848. i nakon događaja oko srpske Vojvodine te preuredbe austrijske Carevine, sedamdesetih godina prošloga stoljeća počeo je preporoditeljski rad među podunavskim Hrvatima. Začetnici i predvoditelji bili su Ivan Antunović i Ambrozije Šarčević, koji su okupili oko sebe suradnike i sljedbenike. U tom razdoblju rasprava o jeziku je živa, što potvrđuju brojni članci u Bunjevačkim i šokačkim novinama i Nevenu. Preporoditeljski rad među podunavskim Hrvatima počeo je sa znatnijim zakašnjenjem nego među ostalim Hrvatima. Ali sigurno su podunavski predvoditelji bili upoznati sa zbivanjima u drugim hrvatskim pokrajinama. Poznato je, naime, da je Ivan Antunović prijateljevao s mnogim poznatim ljudima među Hrvatima (J.J. Strossmayer, I. Kukuljević, F. Rački, J.Dobrila i dr.), primao je hrvatske listove i časopise, a nije mu bio nepoznat rad franjevacu Bosne Srebrene u Podunavlju.¹⁶⁶

Antunovićeve Bunjevačke i šokačke novine (kratica BŠN) izišle su 19. ožujka 1870. u Kaloči (Kalača) kao tjedni list, sadržajno sasvim preporodno-ilirske, imale su također "Nadometak" kao knji-

ževni dodatak (od broja 3), a poslije "Bunjevačku i šokačku vilu".¹⁶⁷ Tiskanje novina na "bunjevačkom jeziku" bio je u ono doba dokaz srčanosti, a brojne pogreške u njima dokazuju manjak tiskarskih radnika (slagara) koji su poznavali jezik. Spomenutu činjenicu treba imati na umu ako se želi proučavati jezik u BŠN.

Nakon Antunovićevih BŠN i Vile pokrenut je Neven (1884), pa se članci o jeziku objelodanjeni u njemu do kraja XIX. stoljeća moraju uključiti u širu i opsežniju raspravu.¹⁶⁸

Uvodni članak u raspravu o jeziku i pravopisu u preporodno doba napisao je Ivan Antunović pod naslovom Slovnica (BŠN, I(1870), br. 14, str. 91). Iskreno priznaje pisac da je nevješt raspravi o jezičkim pitanjima "s kojima se hrvati mora svaki, koji hoće da piše". Očito su Antunoviću nejasne bile mnoge stvari, ali je u istom broju (str. 91-92) Mirko Pekanović objelodanio članak O pravopisu bunjevačkom. Dva su piščeva zahtjeva: uz vokalno r ne treba pisati e, a budući da se u bunjevačkom govoru **ʀ** (ě) reflektira kao i, treba dosljedno tako i pisati. Stoga pisac zaključuje: "Jer u današnjem pravopisu šve suviše što se ne izgovara treba izbaciti i iz pisma."

Nakon spomenuta dva članka slijedio je onaj Stjepana Vujevića o kojemu je već bilo riječi. Čitatelj u raspravi između Vujevića i Pekanovića može lako shvatiti osnovnu misao mladoga Pekanovića, da se ne može tražiti slovnicička i pravopisna pravilnost u uvjetima borbe za "sačuvanje jezika" od propasti. M. Pekanović se zalagao: "da svaki onaj Bunjevac tko bunjevački pisajuć ne upotribljuje ikavštinu, griši i ruži jezik".¹⁶⁹

Rasprave oko pravopisa isticale su najprije pisanje refleksa **ʀ** (ě), a zatim brojna ortografska i neortografska pitanja.

Stjepan Krunoslav Grgić u usporedbi pisanja u Hrvatskoj i kod podunavskih Hrvata žali "što jih (Hrvate, A.S.) mi sad još ne možemo sliditi u pravopisu (...)" ali je zato moguće naći izlaz kad bi se "priinačile hrvatske knjige po bunjevački", a teškoća je i u tome što se "ilirska slovnica" ne uči u kaloškoj preparandiji niti u kojoj drugoj školi.¹⁷⁰

No školstvo je u Podunavlju posebno poglavlje u kulturnoj i narodnoj povijesti pa o njemu neće biti riječi. U raspravu pak o bu-

njevačkoj ikavici i potrebi da se uči i piše hrvatskim književnim jezikom umiješao se Ambrozije Šarčević (pseudonim: Jedan Subačanin).¹⁷¹ Članak je u stanovitom smislu odgovor Stj. Vujeviću, ali je značajno isticanje stanovišta uredništva BŠN koje misli da novine treba pisati ikavicom, a "za škulske knjige preporučuje hrvatski pravopis".¹⁷² Zatim, Šarčević pripominje da se Bunjevci trebaju držati zapadnog govora ("naričja"), a u pravopisu odlučno je za fonetski način pisanja.¹⁷³ Ima međutim u članku Šarčevićevih rečenica koje potvrđuju njegovo prihvaćanje pravopisa Vuka Stefanovića Karadžića kao i njegovu suradnju s I. Garašaninom.¹⁷⁴

Treba spomenuti da I. Antunović na početku rasprave o jeziku i pravopisu nije iznio svoja čvrsta stanovišta, ali je već u uvodu svojoj knjizi Bog s čovikom na zemlji (1879) protumačio svojim "milim odrastlim Bunjecom i Šokcem" zašto se odlučio za novu grafiju (jednostavnost, odbacivanje tuđinskog mađarskog i njemačkog utjecaja, približavanje Slavenima koji su preinačili i prilagodili latinicu) i ističe "kao što se dva samoglasnika ie u našem jeziku mehko i milo u jedno stapaju, tako će Bog i srića dati da se i mi uz jedan isti pravopis duševno složimo, te iz jednog istog izgovora blagodati obće prosvite crpimo!"¹⁷⁵

Rasprava o jeziku nastavila se također u Nevenu (prvo godište 1884. i drugo 1885.). Stj. Vujević zalagao se opet za prihvaćanje hrvatskoga književnog jezika, dok je urednik M. Mandić s dijelom suradnika mislio da novine trebaju biti na "ikavštini".

Međutim, oko razvitka pismenog izraza u podunavskih Hrvata u drugoj polovici XIX. stoljeća stvorile su se dvije skupine pisaca: jedna se zalagala za jedinstveni književni jezik i pravopis s ostalim Hrvatima, jer je znala da su same, vlastite bunjevačke i šokačke snage nedovoljne za čuvanje, obranu i izgradnju književnog jezika i narodne kulture (Stj. Vujević, Đ. Balog, zatim I. Antunović); druga je pak skupina (A. Šarčević, M. Pekanović, K. Milodanović, M. Mandić) mislila da jezik podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) treba izgrađivati u samostalni književni jezik, pa su se uporno zalagali za ikavicu "bunjevačkog jezika"; takva pak usmjerenost književne i jezične djelatnosti vodila je pokrajinskoj (regionalnoj) odvojenosti i osamljenosti.¹⁷⁶

Za podunavske hrvatske pisce nije općenito bilo grafijskih poteškoća u XIX. stoljeću, jer je veoma lako bila prihvaćena "ilir-ska" grafija. Međutim, u Subotici, najjačem kulturnom središtu onoga doba, kasno su se počele tiskati knjige "novim pravopisom". Jamačno su na to utjecale tiskarske mogućnosti (vlasnici tiskara bili su: K. Bittermann, Krausz i Fischer, J. Bittermann, S. Schlessinger, S. Székely, Šime Pertić, Vinko Blesić, Nikola Tomić).

a) Novom grafijom tiskao je svoja djela Stjepan Krunoslav Grgić u Subotici god. 1865,¹⁷⁷ a svoj Mali križić Nazaretanskog Isusa god. 1862. u Baji.¹⁷⁸ Knjižica podunavskog pisca Ivana Antunovića tiskana je novim pravopisom god. 1851. u Osijeku.¹⁷⁹ Međutim, za vlastitih istraživanja u subotičkom povijesnom arhivu (Istorijski arhiv Subotica)¹⁸⁰ moglo se utvrditi da su se pedesetih godina XIX. stoljeća u arhivskoj građi upotrebljavali znakovi: č, ć, š, lj, nj, što upućuje na zaključak da su se preinačeni i prilagođeni latinički znakovi rano primjenjivali u Podunavlju.

b) Znakovi za glasove ć, đ pokazuju u XIX. stoljeću, poglavito u drugoj polovici, dvostrukost, jer se za ć piše također tj, za đ pak dj i gj (primjerice: osića, sitjaju, čvrstja, listjem;¹⁸¹ građanski, gjubre/djubreta; varmegjy; svadja, djuvegija; mađjarski jamačno prema mađžarskom gy-magyar).¹⁸² - Dvostrukost u pisanju može se tumačiti manjkom priručnika (nije ga bilo niti u Hrvatskoj, jer nije bilo opće prihvaćenih normi).¹⁸³ U preporodnom radu među podunavskim Hrvatima pisci su se držali morfološkog pravopisnog načela, ali ne uvijek dosljedno, pa su se često pomagali i fonetskim: u asimilaciji (po zvučnosti) ravnali su se prema morfološkom načelu; etnike su pisali najčešće malim početnim slovom (hrvatih, bunjevaca);¹⁸⁴ enklitike (zamjeničke i glagolske prislonjenice) sastavljali su s riječima uz koje su stajale (jaću, nevide, nedivane, itd.);¹⁸⁵ u pisanju stranih imena nije bilo dosljednosti pa se pisalo izvorno i fonetski (Tisa/Tisza, ministar; Csaky/Čaki; ali bilo je i mješavine: Brittiš, Andrašy i sl.)¹⁸⁶.

c) U pisanju vokalnog r nije bilo dosljednosti. Pisalo se: serce, pervi, verhu, kervi itd., ali također: krv, prvi, posznuti, žrtvovati itd.¹⁸⁷ Kolebanje u pisanju r/er nije navlastito samo podunavskim piscima nego je poznato u hrvatskoj jezikoslovnoj literaturi XIX. stoljeća. Zanimljivo je, međutim, da isti pisac nije

dosljedan u pisanju r/er u istom djelu (članku, knjizi) kao primjerice u radovima A. Šarčevića i K. Milodanovića. K tomu treba imati na umu da se u hrvatskim školskim knjigama i časopisima (Vienac) pisalo r s popratnim vokalom.¹⁸⁸ Budući da su takve knjige stizale u Podunavlje, poticale su ondje i takav način pisanja.

d) Podunavski Hrvati su ikavci pa se glas **Ѣ** (ě) u knjigama i člancima reflektira kao i. U BŠN i Nevenu većina članaka napisana je ikavski (A. Šarčević, K. Milodanović, S. Grčić) i ikavsko-ijekavski (I. Antunović, Stjepan Vujević, Đ. Balog). Međutim, sve knjige i članci koji su u drugoj polovici XIX. stoljeća namijenjeni širem čitateljstvu, potpuno su ikavski (Antunovićevo djelo Čovik s Bogom),¹⁸⁹ dok su drugi pisani ijekavicom. Ekavski govor srpskog žiteljstva u naseljima koja su bila uz hrvatska nije u to doba utjecao na "bunjevačku ikavicu".¹⁹⁰ Suradnici hrvatskih časopisa i novina u Podunavlju koji su slali svoje članke, pjesme (primjerice Ante Kovačić), dopise i izvješća iz hrvatskih krajeva, pisali su ijekavicom i nisu ikavizirani.

Razmatranje o svemu što su hrvatski podunavski pisci napisali o svome jeziku i kako su rješavali grafijsko-pravopisna pitanja upućuje na zaključak da se može o građi koja je skupljena veoma pouzdano raspravljati (o glasovima, oblicima). Put od M. Radnića do L. Budanovića krajem XIX. stoljeća bio je dug, ali na njemu su pisci uvijek nalazili sebe kao pripadnike naroda koji je svoje jezikoslovne poteškoće rješavao s potrebama i duhom vremena. Podunavski hrvatski pisci pridonosili su tim rješenjima ponekad kao preteče, u XIX. stoljeću pak kao osamljenici kojima je bio potreban uzorak i poticaj.

6. Zaključak

U uvodnim mislima ovoga rada istaknuto je da se malo zna o starijim hrvatskim podunavskim piscima koje sastavljači književnih povijesti rijetko ravnopravno uključuju u okvire hrvatske književnosti, nego su većinom spomenuti usputno kao "slavonski" pa i ugar-

ski pisci. Međutim, oni su se uvijek osjećali pripadnicima narodnog zajedništva, kao sastavni dio narodnog bića. Rođeni u Podunavlju, na području koje omeđuju Dunav i Tisa, od Budima do Fruške gore, svi ti pisci s kraja XVII. do kraja XIX. stoljeća (Mihovil Radnić, Lovro Bračuljević, Stjepan Vilov, Emerik Pavić, Ivan Antunović, Ambrozije Šarčević, Stjepan Grgić, Mijo Mandić i drugi) željeli su pomoći svojim čitateljima, pomoći "lako štiti" knjige koje su napisali. Velika rijeka dijelila ih je od matične zemlje, vlastodršci nisu ih poticali, nemiri i bune su ih zaustavljali u razvitku i napretku. No oni su pisali, stvarali prema potrebama i zahtjevima svoga doba djela na jeziku bosanskom i slovinskom, na iliričkom "jali dalmatinskom" ili pak na "bunjevačkom" ili "bunjevačkom i šokačkom". Nazivi jezika bili su različiti, ali se uvijek radilo o njihovu domaćem jeziku - hrvatskom štokavsko-ikavskom govoru.

Stariji pisci (M. Radnić, L. Bračuljević, Stjepan Vilov) tražili su rješenja kako bi, nakon što je potisnuta bosančica, svoju domaću riječ napisali "latinskim slovima". Poteškoće nisu bile male, jer su što dosljednije željeli napisati glas i riječ onako kako se "izušćuje". Posebice su bili zauzeti oko pisanja glasova č, ć, đ, dž, lj, nj, a utjecaj talijanske, njemačke i mađarske ortografije u tom poslu bio je vidljiv. No uporno su nastojali biti neovisni, svoji u tim rješenjima, a neki su od njih (L. Bračuljević) osim "kolikojstva" i naglasa u nas isticali veoma srčano načelo "Piši kao što govoriš", stotinjak godina prije drugih na ovom prostoru.

Pisci preporodnog razdoblja u podunavskih Hrvata (Ivan Antunović, A. Šarčević i drugi) trsili su se u složenim prilikama nagodbenjački preuređene Austrije, nazivali su svoj jezik pokrajinskim (regionalnim) nazivom "bunjevački", "bunjevački i šokački", ali su se zalagali da knjige budu pisane hrvatskim književnim jezikom onoga doba (Stjepan Vujević, Đ. Balog, B. Šarčević, Ivan Antunović). U listovima, časopisima i molitvenicima isticana je potreba čuvanja "bunjevačke ikavice".

Konačno, rasprava o jeziku i pravopisnim rješenjima starijih hrvatskih podunavskih pisaca ostaje otvorena, jer je građa veoma bogata, zanimljiva, poticajna. Istraživanja mogu, naime, dopuniti

i ispraviti sliku naše narodne periferije koja se nikada nije odričala vlastitog doprinosa općim i gorućim pitanjima znanstvenoga, kulturnog i umjetničkog života svoje hrvatske narodne zajednice.

B i l j e š k e

- 1 Šime LJUBIĆ, Ogdalado književne poviesti jugoslavjanske, I-II. Rijeka 1864, 1869. - Mihovil KOMBOL, Poviest hrvatske književnosti do Preporoda. Zagreb 1945. - Branko VODNIK, Povijest hrvatske književnosti, Zagreb 1913. - Krešimir GEORGIJEVIĆ, Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni. Zagreb 1969. i u drugim pregledima povijesti hrvatske književnosti (D. Bogdanović, Sl. Ježić, M. Ujević, M. Ratković i dr.).
- 2 Primjerice: Alexius HORÁNYI, Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum (...), Pars I, II, Viennae 1775-76; Pars III, Posonii 1777. - ISTI, Nova memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, I. Pesthini 1792. - J. SZINNYEI, Magyar irók élete és munkai, I-VIII. Budapest 1891-1902. - Geza PETRIK, Magyarország bibliographiája. Budapest 1891. i dr.
- 3 Primjerice: Dragutin PROHASKA, Slavonština u hrvatskoj književnosti. Narodna obrana, 5. Osijek 1906. - Josip FORKO, Critice iz slavonske književnosti u XVIII. stoljeću. Izvješće o kralj. Velikoj realci u Osijeku, škol. god. 1885/86. i 1886/87. - Među "slavonske" pisce ubrajaju E. Pavića, N. Kesića, J. Jakošića i druge pisce: M. Kombol, K. Georgijević, Zl. Vince i niz drugih.
- 4 Ivan ANTUNOVIĆ, Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom. Beč 1882. - Mijo MANDIĆ, Povijest bunjevačke književnosti. Subotička Danica za 1921, str. 34-38. - Milivoje KNEŽEVIĆ, Bunjevačka narodna književnost, Subotica 1931. - Bernardin UNYI, Sokácok - Bunyevácok és bosnyák ferencesek története. Budapest 1947. - Ivan KUJUNDŽIĆ, Bunjevačko-šokačka bibliografija. Rad JAZU 355. Zagreb 1969, str. 667-769. i druga djela.
- 5 Ivan KUKULJEVIĆ, Bibliografija hrvatska, I. Zagreb 1860. - Mate UJEVIĆ, Plodovi srca i uma. Hrvatska čitanka za više

- razrede srednjih škola. Zagreb 1941. - Franjo Emanuel HOŠKO, Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu. Nova et vetera, god. XXVIII (1978), sv. 1-2, str. 113-179. - Ante SEKULIĆ, Književnost bačkih Hrvata, Zagreb 1970. i dr.
- 6 Franjo Emanuel HOŠKO, Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu. Nova et vetera, god. XXVIII (1978), sv. 1-2, str. 179.
- 7 Marijan LANOSOVIĆ, Evangjelistar illiricski (...), Budim, 1794, str. VI. - BERKITY György, Népismertetés Tudománytár, VI, 1839, str. 314. - Jenő SZÁRICS, A Bunyecácok. Regélő Pesti Divatlap, 1842, str. 79-82. - Gyula DUDÁS, A Bunyevácok története. Godišnjak "A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat évkönyve", XX, svez. 1. Sombor 1904. - Ivan ANTUNOVIĆ, Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih (...), Beč 1882. - Petar PEKIĆ, Povijest Hrvata u Vojvodini. Zagreb 1930. - Jovan ERDELJANOVIĆ, O poreklu Bunjevaca. Beograd 1930. - Ante SEKULIĆ, Drevni Bač. Split 1978. - ISTI, Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici. Split 1978. i druga djela.
- 8 Ivan IVANIĆ, O Bunjevcima, povesničko narodopisna rasprava. Subotica 1894. - SELJANIN (Mijo MANDIĆ), Uspomene iz bunjevačko-šokačkog života. Subotička Danica za 1908, str. 69-72. - Pavao BAŠIĆ PALKOVIĆ, Šokački običaji oko ženidbe i udaje. Neven XXX (1913), br. 20, str. 2; br. 21, str. 1-2. - Mara MALAGURSKI ĐORĐEVIĆ, Stara bunjevačka nošnja i vez. Glasnik jugoslav. profesorskog društva, knj. XVIII, svez. 11-12. Beograd 1938, str. 1019-1027. - Ljudevit VUJKOVIĆ-LAMIĆ, Bunjevački narodni običaji. Glasnik jugoslav. profesorskog društva, knj. XVIII., svez. 11-12. Beograd 1938, str. 1012-1019. - Ante SEKULIĆ, Svadbeni običaji bačkih Bunjevaca. Zbornik za nar. običaje JAZU, knj. 48. Zagreb 1980, str. 141-168.
- 9 Jovan ERDELJANOVIĆ, Poreklo Bunjevaca, str. 6-7.
- 10 M. EVETOVIĆ, Kulturna povijest Bunjevaca i Šokaca. Rukopis u Gradskoj biblioteci u Subotici. - Otkupljen - svez. I., str.

- 10 (prema djelu G. CSEVAPOVICH, Recensio brevis memoriae...)
- 11 I. ANTUNOVIĆ, Razprava (...), str. 74 sqq
- 12 Ondje, str. 116-118. - usp. E. FERMENDŽIN, Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae (...). Zagreb 1890, str. 19, 29, 33, 35, 47, 51-52. - ISTI, Acta Bosnae potissimum (...). Zagreb 1892, str. 63, 183-187, 367, 387.
- 13 I. ANTUNOVIĆ, Razprava (...), 108-121. - Petar PEKIĆ, Povijest Hrvata u Vojvodini. Zagreb 1930, str. 37-47. - Beato S. BUKINAC, De activitate franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII. Zagreb 1940, str. 45 sq.
- 14 P. PEKIĆ, nav. dj., 86-98, 136-155, 208-215. - Fedor NIKIĆ, Bunjevci i srpska Vojvodina. Književni sever III (1927), svez. 3-4, str. 131-135.
- 15 E. PAVICH, Ramus viridantis olivae (...), 314-324. - usp. P. PEKIĆ, nav. dj., 91-97. - A. SEKULIĆ, Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici, 23-32. - ISTI, Ulomci iz somborske povijesti do kraja XVIII. stoljeća. Kačić XIII (1981).
- 16 Pismo Ivana Antunovića biskupu J. J. Strossmayeru, 20. travnja 1874. Arhiv JAZU, XI A, Strossmayerova ostavština, An I 5.
- 17 DEME, L., Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról. Pozsony 1970, str. 296.
- 18 usp. A. SEKULIĆ, Drevni Bač, 61 sq - F.E. HOŠKO, Djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca u Budimu, 116 sq (pisac spominje i literaturu).
- 19 J. ŠIDAK i dr., Povijest hrvatskog naroda, Zagreb 1968, str. 64.
- 20 J. PÁLINKAS, Szabadka nepoktatása 1687-1918. Subotica 1974, str. 93. (Pisac ne spominje u svome djelu borbu i nastojanja P. Kujundžića oko hrvatskih škola).
- 21 P. PEKIĆ, nav. dj., 164-175. - P. KUJUNDŽIĆ (Sirotan), Subotičke škole i Bunjevci. Neven X (1893), br. 7, str. 111-112. - (***) , Na svršetku škulske godine. Neven XII (1895), br. 7,

- str. 109-111. - (***) , Bunjevački jezik prid ministarstvom. Neven XIII (1896), br. 6, str. 81-85. - Veco DULIĆ, (Milivoje V. Knežević), Borba za materinski jezik kod Bunjevaca. Književni sever, VI (1930), knj. VI, svez. 7-10, str. 232-251. i dr.
- 22 Usp. F.E. HOŠKO, Dvije osječke škole, 180 sq - ISTI, Djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca, 116-118. - A. SEKULIĆ, Ulomci iz somborske povijesti, 98 sq.
- 23 Bunjevačke i šokačke novine pokrenuo je Ivan Antunović. Prvi broj objelodanjen je 19. ožujka 1870. u Kaloči, posljednji je tiskan 26. prosinca 1872. Usp. I. KUJUNDŽIĆ, Bunjevačko-šokačka bibliografija, str. 757, br. 1. - Kratica za ovo djelo BŠB+str.
- 24 Neven III (1886), str. 131-133.
- 25 Literatura o Mihovilu Radniću: Eusebije FERMENDŽIN, Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae (...). Starine JAZU XXIII, Zagreb 1892, str. 41, 45, 47, 51, 53. - Emericus PAVICH, Ramus viridantis olivae (...). Budae 1766, 170-174. - I. STRAŽEMANAC, Paraphrastica et topographica expositio. Vellicae 1730, 70, 71. - G. CSEVAPOVICH, Recensio observantis Minorum Provinciae s. Joannis a Capistrano. Budae 1830, 167, 199, 204. - ISTI, Synoptico-memorialis catalogus observantis minorum provinciae s. Joannis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae. Budae 1823, 123-126. - Julijan JELENIĆ, Kultura i bosanski franjevci. I. Sarajevo 1912, 203 sq - ISTI, Necrologium Bosnae Argentinae. Sarajevo 1917, 18. - ISTI, Ljetopis fra Nikole Lašvanina. Sarajevo 1916, 98. - Beato S. BUKINAC, De activitate franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII. Zagreb 1940. - Dominik MANDIĆ, Acta franciscana Hercegovinae, I. Mostar 1934, 233-239. - ISTI, Franjevačka Bosna. Rim 1968, 47-49; 204-205. - Krešimir BUNIĆ (Ivan Kujundžić), Mihajlo Radnić, Subotica 1945. - ISTI, Bunjevačko-šokačka bibliografija. Rad JAZU 355, Zagreb 1969, 678-679, br. 1, 2. Kratica u ovom radu BŠB+str. - Ante SEKULIĆ, Književnost bačkih Hrvata. Zagreb 1970, 21-27. - Rafo BOGIŠIĆ, Suvremenost i tradicija u književnom po-

- stupku bosanskih franjevaca. Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslavenske književnosti, knj. II. Sarajevo 1973, 58-61. - Franjo Emanuel HOŠKO, Djelovanje hrvatskih i bosanskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu. Nova et vetera XXVIII (1978), svez. 1-2, 119-121.
- 26 BŠB, 678, br. 1.
- 27 Kaloča (Kalača; Kalocsa, Coloca) danas gradić uz rječicu Vajas, drevno sjedište nadbiskupa bačko-kaločkih, od god. 1918. samo kaločkih. Naselje je nekoć bilo hrvatsko, ali je Gabrijel Herman Patačić od Zajezde za svoga nadbiskupovanja tridesetih godina XVII. stoljeća udario kaznu za svaku "iliričku" izgovorenu riječ dvanaest udaraca batinom ili 12 florina. O tome usp. Stephanus KATONA, *Historia metropol. ecclesiae Colocensis, Colocae* 1800, 72.
- 28 E. FERMENDŽIN, *Chronicon*, 45. - Arhiv franjevačkog samostana u Makarskoj (AFsM), Liber archivalis, XXX.
- 29 E. FERMENDŽIN, ondje.
- 30 Isto djelo, 47, 51.
- 31 AFsM, Liber archivalis, XLVI.
- 32 Ista djela.
- 33 F.E. HOŠKO, Djelovanje franjevaca u Budimu, 120.
- 34 D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, 204.
- 35 AFsM, Liber archivalis, XLV.
- 36 D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna* 205.
- 37 AFsM, Liber archivalis, XLV.
- 38 D. MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae*, I, 233-239. - K. BUNIĆ, M. Radnić, 15-25.
- 39 AFsM, Liber archivalis, XLV.
- 40 J. JELENIĆ, *Ljetopis fra Nikole Lašvanina*, 98 - D. MANDIĆ, nav.dj., 206.
- 41 Ista djela, ondje.
- 42 J. JELENIĆ, *Necrologium Bosnae Argentinae*, 18.

- 43 K. BUNIĆ, nav. dj., 3-5. - A. SEKULIĆ, Književnost bačkih Hrvata, 21-27.
- 44 BŠB, 678, br. 1.
- 45 BŠB, 678, br. 2.
- 46 Usp. A. SEKULIĆ, nav. dj., 19.
- 47 Prema BŠB, 678, br. 1 i 2.
- 48 O Luki Karagiću usp. E. Fermendžin, Chronicon, 55, 56, 65. - AFsM, Liber archivalis, 80, 87, 93, 100, 104, 118. - Mladen BARBARIĆ, Zadnji fratri olovski. Franjevački vjesnik XLI (1934), br. 11, str. 344. - Ivan KUKULJEVIĆ, Bibliografija hrvatska, I. Zagreb 1860, 64, br. 731. - F. E. HOŠKO, Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću. Kačić VIII (1976), str. 164-169. - ISTI, Djelovanje franjevacu u Budimu, 127-128.
- 49 E. FERMENDŽIN, Chronicon, 55.
- 50 Baja, grad na sjeverozapadu negdašnje Bačke županije, uz Dunav, gdje se Šugavica odvaja od velike rijeke. U spisima se spominje kao Waya, Way i Baja. Oko grada su hrvatska naselja Vancaga, Čavolj, Baškut (Vaskút), Mateović i dr. O gradu i njegovoj povijesti usp. St. KATONA, Historia metrop. ecclesiae Col., I, str. 93-94. - Ivan EVETOVIĆ, Képela Baja város multjaból. Baja 1901. - Evlija ČELEBI, Putopis. Sarajevo 1979, 528-529.
- 51 Arhiv provincije Presv. Otkupitelja, Split (APOS), Spisi br. 2, fol. 54.
- ① 52 AFsM, Liber archivalis, 50. - A. SEKULIĆ, Ulomci iz somborske povijesti do kraja XVIII. stoljeća. Kačić XIII (1981).
- 53 AFsM, Liber archivalis, 87, 93.
- 54 Ondje, 100, 104, 118.
- 55 Arhiv franjevačkog samostana u Požegi (AFsP), Necrologium conventus Posegae, ad diem
- 56 Usp. Ivan KUKULJEVIĆ, Bibliografija hrvatska, I, 64.
- 57 BŠB, 682, br. 8.

- 58 Literatura o Lovri Bračuljeviću: Alexius HORÁNYI, Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, I. Beč 1775, 344-345. - Julijan JELENIĆ, Bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke, I. Zagreb 1925, 56. - Julije ŠOLTIĆ, Lovro Bračuljević (1685-1737) - prvi začetnik našeg fonetskog pravopisa (1730.g.). Kolo V (1967), br. 6, str. 588. - Ante SEKULIĆ, Tri priloga hrvatskoj kulturnoj povijesti. Kačić II (1969), 76-85. - ISTI, Književnost bačkih Hrvata, 20-34. - Šime LJUBIĆ, Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske. II. Rijeka 1869, 492 - E. PAVIĆ, Ramus viridantis olivae, 58 - J. SZINNYEI, Magyar irodalom élete és munkái, I. Budapest 1891, 1314. - Jelica GOLIC, Počeci bunjevačke književnosti. Republika XII (1956), br.5, str.28.- Dionizije ŠVAGELJ, Nastojanja kao ipak oko pravopisa. Kalendar "Novosti". Vinkovci 1960. 179-183. - F.E.HOŠKO, Djelovanje franjevaca u Budimu, str.134-135.
- 59 J. JELENIĆ, Necrologium Bosnae Argentinae, 7.
- 60 A. HORÁNYI, Nav. dj., 344-345.
- 61 AFsM, Liber archivalis, 78.
- 62 Isto djelo, 162, 167, 211, 219, 224, 233, 235.
- 63 APOS, Spisi br. 6, fol. 68.
- 64 Arhiv franjevačkog samostana u Budimu (AFsB), Protocollum conventus Budaë, I, 57.
- 65 J. GOLIC, nav. dj., 28.
- 66 usp. BŠB, 679, br. 5.
- 67 Ondje, br. 6.
- 68 F.E. HOŠKO, Djelovanje franjevaca u Budimu, 135.
- 69 Isto ondje - Usp. A. SEKULIĆ, Književnost bačkih Hrvata, 25-31.
- 70 Lovro BRAČULJEVIĆ, Uzao serafinske (naški) goruće ljubavi (...), str. XI-XII. (Transkripcija citata u tekstu i naslovu A. Sekulić).
- 71 E. PAVICH, Nadodanje glavni događaja Razgovoru ugodnom naroda slovinskog. Pešta 1768, 114, čl. 28.

- 72 Zora dalmatinska, III(1846), Zadar 1846, v. bilj. 159.
- 73 A. SEKULIĆ, Tri priloga hrvatskoj kulturnoj povijesti, 86. - ISTI, Književnost bačkih Hrvata, 32.
- 74 AFsM, Liber archivalis, 78.
- 75 U Budimu se čuva spis Stj. Vilova iz studentskih dana (Knjižnica franjevačkog samostana), sign. k VI 16) pa je ondje za-bilježen samostan gdje je Vilov boravio - "Calissiensi".
- 76 AFsM, Liber archivalis, 119. (za S. Vilova piše da je "on humanioribus et speculativis nimis eruditus".
- 77 AFsB, Protoc. conv. Budae, I, 7, 47, 48, 59, 71, 85, 96.
- 78 AFsB, Protoc. conv. Budae, I, 117.
- 79 usp. F.E. HOŠKO, Djelovanje franjevaca u Budimu, 139. - A. SEKULIĆ, Filozofska baština hrvatskih podunavskih pisaca. Prilozi 7-8. (1978), str. 246.
- 80 BŠB, 680, br. 7.
- 81 O djelu Stjepana Vilova usp. I. KUKULJEVIĆ, Bibliografija hrvatska, I, str. 174. - Al. HORÁNYI, Memoria Hungarorum (...), III, str. 571-572. - J. ŠAFARIK, Geschichte der südslaw. Literatur, str. 220 i 254. - G. ČEVAPOVIĆ, Synoptico-memorialis cathalogus (...), str. 319. - Filip LAŠTRIĆ, Epitome vetustatum Bosnensis Provinciae (...), str. 83. - J. FORKO, Crtice iz "slavonske" književnosti u XVIII. stoljeću. Izvješće o kralj. vel. realci u Osieku šk. god. 3(1886/87) - Ivan KUJUNDŽIĆ, Bunjevačko-šokačka bibliografija, 680-682. (pisac je objelodanio treću Opomenu) - Ante SEKULIĆ, Književnost bačkih Hrvata, str. 31-34.
- 82 O E. Paviću je bogata literatura: Alexius HORÁNYI, Memoria Hungarorum et provincialium, III, str. 48-50. - Gregorius CSEVAPOVICH, Synoptico-memorialis cathalogus (...), 228, 301, 320. - Ignjat Andrija BRLIĆ, Uspomena jednog od naših glavnih i slavnih pisatelja. Zora dalmatinska III(1846), br. 12, 94, 95. Josip FORKO, Crtice iz "slavonske" književnosti u XVIII. stoljeću. Izvješće kralj. vel. realke u Osieku, 1(1883/1884), 24; 2(1884/85), 26. - ISTI, Kako je P. Pavić u prošlom stoljeću u latinski jezik prevodio pjesme slavnoga fra Andrije

Kačića. Ibidem 5(1888/89), 20-26. - Josip JAKOŠIĆ, Scriptores Interamniae. Građa za povijest književnosti hrvatske JAZU, 2(1899), 123-124. - Stjepan BOSANAC, Pavićevo "Nadodanje" Kačićevu "Razgovoru ugodnom". Spomen cvijeće (...). Zagreb 1900, 395-405. - Milan OGRIZOVIĆ, Kako je Emerik Pavić preveo Kačićev Razgovor ugodni. Nastavni vjesnik, 12(1904), 457-473. - ISTI, Latinski prijevodi Kačićevih i inih pjesama. Narodna obrana, 7(1908), br. 199. - Dragutin PROHASKA, Budimski lekcionari XVIII. vijeka prema bosansko-dalmatinskom I. Bandula-
vića. Zbornik V. Jagića, Zagreb 1908, 562-566. - Julijan JE-
LENIĆ, Ljetopis franjevačkog samostana u Kreševu, Sarajevo 1918. 8-9. - Tomo MATIĆ, Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda. Zagreb 1944, 46, 52, 57, 88, 89, 119, 126, 133. - Mihovil KOMBOL, Poviest hrvatske književnosti do Preporoda. Zagreb 1945. 316, 335, 352. - Slavko JEŽIĆ, Hrvatska književnost od početka do danas 1100-1941. Zagreb 1944, 175-176, 194. - Ante SEKULIĆ, Tri priloga hrvatskoj kulturnoj povijesti. Kačić II (1969), 90-99. - ISTI, Književnost bačkih Hrvata. Zagreb 1970, 34-39; 107-109. - Krešimir GEORGIJEVIĆ, Hrvatska književnost od XVI. do XVIII. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni. Zagreb 1969, 216, 217, 218, 161. - Jerko FUČAK, Šest stoljeća hrvatskog lekcionara. Zagreb 1975, 10, 17, 19, 27, 226, 243-245, 247, 252, 353. - Franjo Emanuel HOŠKO, Dvije osječke visoke škole. Kačić VIII (1976), 154, 155, 170, 172, 175, 177, 187, 189. - Ibidem, IX(1978), 150, 165, 168. - ISTI, Topohistoriografsko djelo Emerika Pavića kao izvor za hrvatsku crkvenu i kulturnu povijest. Kačić VIII (1977), 71-81. - ISTI, Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu. Nova et vetera XXVIII (1978), sv. 1-2, 155-160. - O Pavićevo djelu Cvit likarije (Flos medicinae) pisali su Lavoslav GLESINGER, Dražan GRMEK, Hrvoje TARTALJA, Ante KOTRLJAN i dr.

- 83 AFsB, Syllabus religiosorum Provinciae (...), ad nomen - Ondje, Repetitorium Kaizer, tom. LXI, br. 63-67, 195.
- 84 usp. F.E. HOŠKO, Djelovanje franjevaca u Budimu, 156.
- 85 Isto djelo, ondje.

- 86 AFsB, Protoc. conv. Budae, I, 59. - Nikola KESIĆ, (Budim, 1709. - Budim/Taban, 10. lipnja 1739), izvrstan poznavalac skotističke filozofije i pisac lekcionara Epistole i Evangjela priko sviju nedilja i blagi dneva svetih godissnji. Djelo mu je objelodanjeno nakon smrti, Budim, 1740. Literatura o N. Kesiću: E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae (...)*, 59, 68. - D. PROHASKA, *Budimski lekcionari XVIII. vijeka (...)*, 562-566. - J. FUČAK, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara*, 240-243. - Z. VINCE, *Neka metodološka pitanja književnopovijesnog studija slavenskog značaja jednog dijela hrvatske književnosti*. I. znanstveni sabor Slavonije i Baranje. Osijek 1970, 775. - A. SEKULIĆ, *Književnost bačkih Hrvata*, 55. - F.E. HOŠKO, *Djelovanje franjevaca u Budimu*, 142-143.
- 87 AFsB, Protoc. conv. Budae, I, 59.
- 88 AFsB, Protoc. conv. Budae, I, 80, 88.
- 89 AFsB, Repetitorium Kaizer, 197.
- 90 AFsB, Protoc. conv. Budae, I, 92.
- 91 AFsB, Protoc. conv. Budae, I, 140.
- 92 AFsB, Liber residentiae Paxiensis, ad annum.
- 93 AFsB, Protoc. conv. Budae, I, 293, 299, 331, 342, 347, 372, 450. - A. Sekulić, nav. dj., 35-36. - F.E. HOŠKO, *Djelovanje franjevaca u Budimu*, 157.
- 94 Bibliografija Pavićevih djela objelodanjena je u njegovu djelu Flos medicinae - Cvit likarije, reprint izdanje u Splitu, 1980, str. 19-21. Tu, jamačno najpotpuniju bibliografiju sastavio je Franjo Emanuel HOŠKO.
- 95 AFsB, Protoc. conv. Budae, I, 97, 345. - Ondje je zabilježeno da je 25. listopada 1746. završeno uređenje hrvatskog kalendara: "Hodie finita est compositio calendariorum Illyricorum per patrem Vicarium (sc. Pavić) ..."
- 96 U ljetopisu budimskog samostana AFsB, Protoc. conv. Budae, I, 98 zabilježeno je da je Pavić "composuerit Principia Illyrica."
- 97 Isto djelo, 345.

- 98 Usp. E. PAVIĆ, *Flos medicinae - Cvit likarije* (reprint 1980), str. 20.
- 99 E. PAVIĆ, *Ogledalo temelja, virae i zakona katolicsanskoga (...)*. Budim 1759. (naslovna stranica; usp. BŠB, 684, br. 21).
- 100 E. PAVIĆ, *Jezgra rimskoga pravovirnoga nauka kerstjanskoga (...)*. Budim 1769. (naslovna stranica).
- 101 F.E. HOŠKO, *Djelovanje franjevaca u Budimu*, 160, bilj. 423.
- F.E. HOŠKO napisao je svoju pripomenu uz rad Zl.VINCE, *Od Bašćanske ploče do Kačića i Reljkovića*. Forum XV(1976), 822.
- Jerolim LIPOVČIĆ, (Požega, 28. listopada 1716. - Požega, 30. lipnja 1766.) franjevački pisac i društveni djelatnik.
- 102 Pisac misli općenito na radove Lászla HADROVICSÁ, a jamačno najviše na članak *Pokušaj reforme latiničkog pravopisa 1735. godine*. Anali Filološkog fakulteta, svez. 5. Beograd, 1966, 267-272.
- 103 BŠB, 684, br. 19, 20, 23; 685, br. 24. - Josip Antun KNEZOVIĆ na naslovnoj stranici svoje knjige Kruna obderzavaiucsiu stanię apostolsko. Izpovidnika sviu ogledalo. Xivot svetog Ivana od Nepomuka (...). Pešta 1759 bilježi svoje društvene položaje: kanonik nadbiskupije kaločke, prepošt infulat, apostolski notar. O J.A. Knezoviću usp. I. KUKULJEVIĆ, *Bibliografija hrvatska*, I, 71-72. - R. STROHAL, *Stariji hrvatski molitvenici*. Kat. list, br. 46 (1909), str. 501. (I. Kujundžić je u BŠB, 684, br. 19 ispravio bibliografske podatke spomenutih pisaca). Steph. KATONA, *Historia metrop. ecclesiae Colocensis*, II. Colocae 1800, 422-423.
- 104 Prvo objelodanjeno djelo Grgura Peštalića je Dostojna plemenate Bacske starih uspomena. Sadashnji i drugi slavinske ker vi delliah slava. Bacskim plemichem (...) od domorodca u Baji prikazana. Shtampano u Kalacsi 1790. 8° str. 48. - Usp. BŠB, 690, br. 62. - Djelo je doživjelo pet izdanja, a posljednje - peto - priredio je Vasa STAJIĆ u Subotici 1929.
- 105 O G. Peštaliću usp. rad A. SEKULIĆ, *Grgur Peštalić i njegova filozofska djela*. Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine. god. VI (1980), br. 11-12, str. 165-178. U bilješkama toga rada spomenuta je literatura o G. Peštaliću.

- 106 Usp. BŠB, 691, br. 72.
- 107 Ivan AMBROZOVIĆ, (9. lipnja 1789. - 12. veljače 1869.), po-
tječe iz ugledne obitelji koja je povezana s plemenitašima
iz Požege. Obavljao je ugledne službe u Somboru, a napisao
je koliko se može utvrditi četiri djela. - Usp. A. SEKULIĆ,
Književnost bačkih Hrvata, 54, 316. (Djelo Proricsja ...
"prijevod" je Muškatirovićeva djela).
- 108 BŠB, 693, br. 86.
- 109 Franjo BODOLSKY, za sebe uvijek piše na naslovnim stranicama
svojih djela "pivač" ili "prvi pivač"; bio je naime orguljaš
("kantor") u subotičkim crkvama sv. Roka, Franjevačkoj ("sta-
roj") i sv. Terezije Avilske, danas subotičkoj stolnici.
- 110 BŠB, 699, br. 134.
- 111 Naslov je knjige Franje Bodolskoga "Aleksandra Petöfija Vitez
Ivan. Na srbski priveo Jovan Jovanović. A dozvolom privodioca
na bunjevačkom naričju izdao Franjo Bodolsky, bivši pivač
pri crkvi s. Roke u Subotici. Tiskano od Karla Bittermanna,
1873." - Vel. 11,2 x 18,5 cm, str. 76.
- 112 BŠB, 696, br. 110. - Drugo izdanje u Baji, 1866.
- 113 Primjerice: Stipan GRGIĆ, Spasi Kraljice! Salve Regina. (...)
S magjarskog na ilirski jezik prinesena po S. G. (...). Baja
1864; 8°, str. 16 + XXV. Usp. BŠB, 697, br. 121.
- 114 O Ivanu Antunoviću napisane su knjige i rasprave: Ivan EVETO-
VIĆ, Životopis biskupa Ivana Antunovića, kalačkog velikog
prepošta. Građa za povijest književnosti hrvatske JAZU, knj.
2, Zagreb 1899, str. 234-244. - Matija EVETOVIĆ, Život i rad
biskupa Ivana Antunovića. Subotica 1935. - Ante SEKULIĆ, Pre-
poroditeljska i povijesna baština Ivana Antunovića, Croatica
Christiana periodica, II(1978), br. 2, str. 47-63. (u istom
broju Bibliografija, str. 185-188).
- 115 O Ambroziju Bozi Šarčeviću usp. Ante SEKULIĆ, Ambrozije Šar-
čević i njegova dva rječnika. Filologija br. 10. Zagreb 1981.
U radu je spomenuta Bibliografija.
- 116 Nema cjelovita prikaza rada Bl. Modrošića među podunavskim

- Hrvatima, ali u svim prikazima rada Ivana Antunovića redovito se spominje kao njegov bliski suradnik. Objelodanjeno je Modrošićevo djelo: Isusovka iliti život, muka i smrt gorka Isusa Krista (...). Temišvar 1871, vel. 10,2 x 16,5 cm, str. XXVI + 486. Usp. BŠB, 698, br. 131.
- 117 Usp. (* * *), Grgić Stipan Krunoslav. Subotička Danica za 1909. str. 49-52. (u ovom radu je već spomenut Grgićev članak: Našim Subotičanom o našem "Nevenu"; Neven III (1886) br. 9, str. 129-133. - podaci o pretplatnicima).
- 118 usp. Julije JANČULA, Franjevci u Cerniku. Slavonska Požega 1980, str. 253-255. - Stj. Vujević rodio se u Bačkom Brijegu (Bereg), 7. ožujka 1837. Krsno ime bilo mu je Josip. Umro je u Slavonskom Brodu 17. siječnja 1905. Bio je suradnik Bunjevačkih i šokačkih novina i Nevena, jedan je od suosnivača Pučke Kasine u Subotici. Poticajno je djelovao na mlađe naraštaje svojim otvorenim i odlučnim nastupima. - Usp. Emerik GAŠIĆ, Svećenici Bunjevci u našim biskupijama. Hrvatska obnova, Đakovo 1941, br. 12, str. 6.
- 119 Ivan MIHALOVIĆ, pisac je hrvatske Čitanke za katoličke pučke učione. Pešta 1883. (i 1889) i druga djela, priručnike za školsku uporabu. Usp. BŠB, 699, br. 138; 701, br. 155.
- 120 Joso ŠOKČIĆ, Mijo Mandić. Momenti iz njegova života i rada. Subotica 1934. - Mijo Mandić je u zreloj dobi napisao članak: Borba Bunjevaca za svoj jezik u osnovnim školama. Glasnik jugoslav. profesorskog društva, Beograd 1938, knj. XVIII, svez. 11-12, str. 1002-1004. Za svoga učiteljskog rada napisao je M.Mandić dva školska priručnika: Zemljopis, povistnica i ustavoslovlje za bunjevačku i šokačku dicu (...) Gara 1880. - Prirodopis, prirodoslovlje i slovnica za bunjevačku i šokačku dicu (...). Gara 1880. (obje knjige su tiskane u Subotici). - Usp. BŠB, 701, br. 153a i 154. - Vijest da je M. Mandić pozvao na predbilježbu za svoj "bunjevačko-magjarski i magjarsko-bunjevački ričnik" je pouzdana. Poziv je Mandić uputio iz Kačmara 1. lipnja 1883. Međutim, jamačno M. Mandić nije takva rječnika nikada složio, na što je dobro upozorio Ivan KUJUNDŽIĆ, nav. dj., 701, br. 154.

- 121 Lajčo Budanović, (Bajmok, 27. ožujka 1873. - Subotica, 16. ožujka 1958.), biskup i kulturni radnik, napisao je niz djela, većinom pobožna sadržaja. (usp. BŠB, 705, br. 190, 200; 706, br. 205, 206, 208; 707, br. 214, 215, 219, 220). Djelovao u Kačmaru, N. Sadu, Somboru, Bačkom Brijegu (Beregu), Baji i Subotici. Članak o "bunjevačkom pravopisu" napisao je u svojoj dvadeset i drugoj godini života, ali se sve do svoje smrti veoma uporno zalagao za bunjevačku ikavicu. - Usp. Ante SEKULIĆ, Cjeloviti lik Lajče BUDANOVIĆA. Nacrt za opsežnu studiju. Subotička Danica za 1971, str. 41-49.
- 122 usp. Ante SEKULIĆ, Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici. Split 1978. - ISTI, Drevni Bač. Split 1978. (u oba djela za-bilježena je literatura). - István IVÁNYI, Szabadka szabad király város története, I. Subotica (Szabadka), 1886; II, Subotica 1892.
- 123 Jovan ERDELJANOVIĆ, O poreklu Bunjevaca. Posebno izdanje Srpske kralj. akademije, Beograd 1930, str. 61-63. (ondje je naznačena literatura).
- 124 Beato BUKINAC, De activitate franciscanorum (...), 63: "sacerdos bosnensis (...)". - E. FERMENTŽIN, Acta Bosnae, str. 343.
- 125 Archivum Congreg. de Propaganda fide, Memoriali del 1622, vol. 382, f. 93 r. - E. FERMENTŽIN, Acta Bosnae, str. 367.
- 126 Ista djela, ondje.
- 127 B. BUKINAC, nav. dj., 63.
- 128 E. FERMENTŽIN, nav. dj., str. 342, br. 1232.
- 129 Ondje.
- 130 Ondje.
- 131 B. BUKINAC, nav. dj., 63, bilj. 83. "Nomen autem "Bunjevci" adhuc pro denominatione majoris partis Croatarum in regione Bačkae adhibetur."
- 132 Bunjevačke i šokačke novine, I. (1870), str. 115-116.
- 133 Ondje.
- 134 Ondje.

- 135 Bunjevačke i šokačke novine, I(1870), str. 310-311, 326-327.
- 136 Neven, najprije "zabavni i poučni misečnik", I (1884), u Baji; zatim "zabavno-poučni misečnik za Bunjevce i Šokce" u Subotici (1888); od XXIX(1912) pak "Bunjevačko-šokački list za gospodarstvo, pouku, zabavu i društveni život"; list koji je mijenjao podnaslove i sadržaje, odnosno usmjerenost. Izlazio je do god. 1940. - Spomenut je već u ovom radu.
- 137 Nikola KUJUNDŽIĆ MIŠAKOV (1861-1906), rodio se u uglednoj subotičkoj obitelji koja je dala niz društvenih radnika (Ilija Kujundžić, Radoslav Kujundžić, Efrem Stipan Kujundžić, Ivan Kujundžić). Bio je pisac i društveni djelatnik, a poznate su Pisme preljske (1893), Dvi mlade Algaševe, Kolo igra (1879) i dr.
- 138 Ivan ANTUNOVIĆ, Bog s čovikom na zemlji, Vac 1879; 4°, str. VI+774 (usp. BŠB, 700, br. 145). Citat u tekstu iz nav. dj., II-III.
- 139 Subotičke novine, XIX (1938), br. 5, str. 4 (pisac članka Ive Prčić).
- 140 Petar PEKIĆ, Povijest Hrvata u Vojvodini. Zagreb 1930, str. 161-163. - Ive PRČIĆ, "Pučka Kasina" u prošlosti i sadašnjosti. Klasje naših ravni, IV (1938), br. 5, str. 9-11.
- 141 P. PEKIĆ, nav. dj., 162.
- 142 Jamačno je isticanje "bunjevačkog" jezika pridonijelo shvaćanjima Miloša Moskovljevića, Ivana Popovića, Ljubice Prčić (udata u "bunjevačku" obitelj) i drugih da hrvatski štokavsko-ikavski govor u Bačkoj promatraju kao "poddijalekt" u Vojvodini, izvan ostalih hrvatskih govora.
- 143 Zlatko VINCE, Sudbina ikavice u jeziku hrvatske književnosti 19. stoljeća, Forum, god. X(1971), knj. XXI, br. 3, str. 564.
- 144 Tomo MARETIĆ, Istorija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima. Zagreb 1889. - Zatim radovi D. Švagelja, L. Hadrovicsa, A. Sekulića i drugih već spomenutih u ovom radu i u popisu literature.
- 145 usp. J. JELENIĆ, Necrologium Bosnae Argentinae, 22. - Zl.

- VINCE, Grafijsko-pravopisna pitanja pretpreporodnog i preporodnog doba (...), I. Sabor Slavonije i Baranje, 774-778.
- 146 usp. F.E. HOŠKO, Dvije osječke visoke škole (...), 136. (prema arhivskoj građi u samostanu u Makarskoj).
- 147 Ivan KUJUNDŽIĆ, Fra Stjepan Vilov, bunjevački jezikoslovac. Klasje naših ravni, V(1943), br. 1, str. 12-17. - Ante SEKULIĆ, Dva priloga našoj kulturnoj povijesti. Zagreb 1961. - ISTI, Književnost bačkih Hrvata, 20-39 (poglavlje Prilozi hrvatskom jezikoslovlju).
- 148 F.E. HOŠKO, nav. dj., 156.
- 149 usp. Ante SEKULIĆ, Šimun Mecić graditelj i čuvar jezika hrvatskoga. Croatica christiana periodica. I(1977), br. 1, str. 34-46.
- 150 Naslov djela i Opomena transkribirani su suvremenim grafijskim sustavom.
- 151 L. BRAČULJEVIĆ, Uzao, str. XI-XII, v.bilj. 70.
- 152 M. TENTOR, Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1942, str. 825-829 (Bosančica).
- 153 usp. A. SEKULIĆ, Književnost bačkih Hrvata, 25-28.
- 154 Dionizije ŠVAGELJ, Nastojanja kao ipak oko pravopisa. Kalendar "Novosti". Vinkovci 1960, str. 179-183.
- 155 usp. A. SEKULIĆ, nav. dj., ondje.
- 156 Ondje.
- 157 BŠB, 687, br.34 (8°, str. 212). Pavić u naslovu piše da je djelo "na svitlost danomu; na slavu Božju i za razgovor Ilirah u verse sloxeno".
- 158 E. PAVIĆ, Nadodanje (...), str. 114, čl. 28. Pjesma ima sedamdeset stihova.
- 159 Prema "Zori Dalmatinskoj", III(1846) zabilježio Ivan KUJUNDŽIĆ, BŠB, 682, br. 7.
- 160 Usp. A. SEKULIĆ, Književnost bačkih Hrvata, 32-33. - BŠB, 680-682, br. 7.

- 161 Ista djela, ondje.
- 162 Gregorius CSEVAPOVICH, Synoptico memorialis cathalogus (...)
Budae 1823, str. 228.
- 163 BŠB, 687, br. 37.
- 164 A. SEKULIĆ, nav. dj., 36-37.
- 165 Ondje, 37.
- 166 usp. I. ANTUNOVIĆ, Razprava (...),
- 167 Bunjevačke i šokačke novine izlazile su tri godišta. God. 1872. prestale su izlaziti s brojem 52. Nastavak BŠN bila je Bunjevačka i šokačka vila, koja se pojavila kao "poučni, gospodarski i politični list" god. 1873. Izdavatelj i urednik bio je Ivan Antunović, kako je zabilježeno na naslovnoj stranici. Usp. BŠB, 757, br. 1, 2. - "Bunj.-šokačku vilu" uređivao je poslije Blaž Modrošić. Kolovoza 1876. tiskan je posljednji broj Vile.
- 168 Osim BŠN i Nevena tiskani su u ono doba Misečna kronika (1872) i Subotički glasnik (1875). Vlasnik i urednik oba lista bio je Kalor Milodanović. - Podatke o spomenutim listovima usp. BŠB, 758, br. 3 i 4.
- 169 BŠN, I (1870), str. 229-230.
- 170 BŠN, I (1870), str. 212-214.
- 171 BŠN, II (1871), str. 212-213. Šarčevićev članak treba sadržajno vezati uz članak "Mnjenje Uredništva", BŠN, II (1871), str. 148.
- 172 BŠN, II (1871), str. 224-225.
- 173 BŠN, II (1871), str. 236.
- 174 Alba KUNTIĆ, Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca. Beograd 1969, str. 371-430. Građa u knjizi ne odgovara naslovu (od 450 stranica samo stotinjak je u svezi s bačkim Bunjencima); I. Antunović i Božo Šarčević su uklopljeni u piščevu viziju srpske kneževine u drugoj polovici XIX. stoljeća itd.
- 175 I. ANTUNOVIĆ, nav. dj., str. III. (Djelo je već spomenuto u

ovom radu kao i neke misli iz uvoda).

- 176 O posljedicama takva pristupa narodnim pitanjima bilo je riječi u prethodnom poglavlju, usp. bilj. 142.
- 177 Stipan GRGIĆ, Živa ružica (...). Subotica 1865. (Međutim, prvo izdanje ovog molitvenika je tiskano u Kaloči 1858) - ISTI, Vikovičita živa ružica (...). Subotica 1865. - Usp. BŠB, 697, br. 122 i 123.
- 178 Stipan GRGIĆ, Mali križić Nazaretanskog Isusa. Baja 1862. - Usp. BŠB, 697, br. 119.
- 179 Ivan AMBROZOVIĆ, Radost, kad je prepošt g. Ernest Kelle sl. kr. varoši Zomborske parok, naročni prepošt od Oronta postao. U Osiku 1851. - Usp. BŠB, 695, br. 108.
- 180 U povijesnom arhivu u Subotici (Istorijski arhiv Subotica) proučavao sam arhivsku građu svibnja i kolovoza 1979. i srpnja 1980. (Fond: Magistrat grada Subotice).
- 181 usp. BŠN, I (1870), 166; I (1870), 47 (u oznakama godišta je označena stranica) itd.
- 182 BŠN, I(1870), 38; III(1872), 3; I(1870), 56; I(1870), 165; III(1872), 3 itd.
- 183 Usp. Lj. JONKE, Književni jezik u teoriji i praksi. Zagreb 1965, str. 37-75.
- 184 BŠN, I(1870), 213, 212.
- 185 BŠN, I(1870), 230, 91.
- 186 U BŠN, III(1871), 241; III(1872), 21 (Koloman Tisa/Tisza spomenut je u ovom radu kao ministar koji je odobrio rad Pučke Kasine).
- 187 Već se u sva tri godišta BŠN može zamijetiti kolebanje u člancima suradnika, ali su u trećem (1872) neznatna pa ga pišu kao r (bez dodatnog vokala e).
- 188 Lj. JONKE, nav. dj., str. 103-105.
- 189 Ivan ANTUNOVIĆ, Čovik s Bogom u svojim molba i prošnja. Kaloča 1884, 8°, str. VII + 987. - Usp. BŠB, 702, br. 161. (Budući da je to molitvenik, I. Antunović složio ga je ikavi-

com. I drugi pisci molitvenika S. Grgić, F. Vujković Lamić, L. Budanović, Bl. Rajić sastavljali su svoja djela "bunjevačkom ikavicom").

- 190 usp. I. POPOVIĆ, Bački govori. Zbornik Mat. srpske za književnost i jezik, I. Novi Sad 1953., str. 130.

L i t e r a t u r a

- ANTUNOVIĆ, I., Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom. Beč 1882.
- BABIĆ, Stj., Jezik starih pisaca u Slavoniji. Godišnjak ogranka Mat. Hrvatske, VI. Vinkovci 1968, str. 71-84.
- BABIĆ, Stj., Lingvističko određenje hrvatskoga književnog jezika. Jezik XVIII (1970/71), str. 129-137.
- BABUKIĆ, V., Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga. Zagreb 1836.
- BABUKIĆ, V., Ilirska slovnica, Zagreb 1854.
- BARAC, A., Iz hrvatske književnosti prije Preporoda. Hrvatska revija XVI (1943), 7, 393.
- BARAC, A., Hrvatska književnost, I. Zagreb 1954.
- BAUER, E., Slavonski književnik Grgur Čevapović, Hrvatski list XVII (1936), 285, 6.
- BERLICH, Ign., Al., Grammatik der Illyrischen Sprache wie solche in Bosnien, Dalmazien, Slawonien, Serbien, Ragusa, dann von den Illyriern in Banat und Ungarn gesprochen wird. Budim 1833, 2° Zagreb 1842, 3° Zagreb 1850.
- BERLICH, Ign., Al., Uspomena Jednog od glavnih, i slavniih Pisateljah. Zora Dalmatinska III(1846), br. 12, 15, 16, 18, 19, 21.
- BOGDANOVIĆ, D., Pregled književnosti hrvatske i srpske, I. Zagreb 1932.
- BÖSENDORFER, J., Prikaz povijesti franjevacu na slavenskom Jugu, njihova školstva, života i rada fra Ivana Stražemana (...). Dobri Pastir XV-XVI (1966), 408-412.
- BROZOVIĆ, D., Standardni jezik. Zagreb 1970.
- BROZOVIĆ, D., O jeziku hrvatske književnosti sedamnaestog stoljeća.

- Zbornik Zagrebačke slav. škole, II. Zagreb 1974, str. 51-57.
- BROZOVIĆ, D., O jeziku hrvatske književnosti osamnaestog stoljeća. Zbornik Zagrebačke slav. škole, III. Zagreb, 1975, str. 75-85.
- BUDANOVIĆ, L., Bunjevački pravopis. Neven XII (1895), br. 1, str. 4-5; br. 3, str. 43-45; br. 4, str. 59-60.
- BUKINAC, S., B., De activitate Franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII. Pars disertationis ad lauream Romae. Zagreb 1940.
- CSEVAPOVICH, G., Synoptico-memorialis catalogus observantis minorum provinciae S.J. a Capistrano olim Bosnae Argentinae (...). Budae 1823.
- EVETOVIĆ, I., Životopis biskupa Ivana Antunovića, kalačkog velikog prepozita. Danica ili bunjevačko šokački kalendar za 1889. Subotica 1888, str. 22-31.
- EVETOVIĆ, M., Život i rad biskupa Ivana Antunovića. Subotica 1935.
- EVETOVIĆ, M., Nešto o pravopisu. Subotička Danica za 1946, str. 88.
- FANCEV, F., Hrvatski ilirski preporod jest naš autohtoni pokret. Hrvatsko kolo, Zagreb 1935.
- FANCEV, F., Ilirstvo u hrvatskom Preporodu. Ljetopis JAZU, knj. 49. Zagreb 1935, str. 130-157.
- FARLATTI, D., Illyricum Sacrum, I-VIII. Venetiis 1751-1819.
- FERMENDŽIN, E., Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752. Zagrabiae 1892.
- FERMENDŽIN, E., Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae s. Francisci Seraphici. Starine JAZU, XXII. Zagreb 1894, 1-67.
- GAJ, Lj., Pravopisz. Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka, br. 10, 11, 12. Zagreb 1835.
- GEORGIJEVIĆ, K., Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni. Zagreb 1969.
- GEORGIJEVIĆ, S., Bački bunjevački govor. Godišnjak Zadužbine Sare

i Vase Stojanovića, VI. Beograd 1939, str. 23-32.

- HADROVICS, L., Pokušaj reforme latiničkog pravopisa 1785. godine. Anali Filološkog fakulteta, Vukov zbornik, II Beograd 1965, str. 267-272.
- HORÁNYI, Al., Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum quam excitat (...). Pars I, II, Viennae 1775-76., Pars III, Posonii 1777.
- HORÁNYI, Al., Nova memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum (...), I. Pesthini 1792.
- HOŠKO, F., E., Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću. Kačić VIII (1976), str. 135-191.
- HOŠKO, F., E., Franjevačko visoko filozofsko učilište u Požegi. Nova et vetera XXVII (1977), 1, str. 87-111.
- HOŠKO, F., E., Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu. Nova et vetera XXVIII (1978), 1-2, str. 113-179.
- IVIĆ, Al., Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima. Srpska kralj. akademija nauka I-IV. Beograd 1931-1935.
- JELENIĆ, J., Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca. Sarajevo 1913.
- JONKE, Lj., Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. stoljeća. Filologija I., Zagreb 1957.
- JONKE, Lj., Književni jezik u teoriji i praksi. Zagreb 1965.
- JUZBAŠIĆ, Dž., Jezično pitanje u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred prvi svetski rat. Sarajevo 1973.
- KAIZER, F., Cathalogus reverendorum et admodum reverendorum patrum superiorum conventuum Ordinis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano. Budapestini 1898.
- KATIČIĆ, R., Slavonski pabirci. Kritika 17. Zagreb 1971, str. 280-291.
- KOMBOL, M., Poviest hrvatske književnosti do Preporoda. Zagreb 1945.

- KUJUNDŽIĆ, I., Bunjevačko-šokačka bibliografija. Rad JAZU 355, Zagreb 1969, str. 667-769.
- LJUBIĆ, Š., Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske, I-II. Rijeka 1864, 1869.
- MANDIĆ, D., Franjevačka Bosna. Rim 1968.
- MATIĆ, T., Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda. Zagreb 1945.
- PAVICH, E., Ramus viridantis olivae seu paraphrastica et topographica descriptio Provinciae nuper Bosnae Argentinae iam vero s. Joannis a Capistrano nuncupatae. Budae 1766.
- PAVLOVIĆ, M., Uloga i značaj vojvođanskih pisaca u razvitku srpskohrvatskoga književnog jezika. Zbornik Matice srpske, Novi Sad 1954.
- POPOVIĆ, I., Bački govori. Zbornik Matice srpske za knjiž. i jezik, I. Novi Sad 1953., str. 123-146.
- PRAY, G., Historia regum Hungariae cum notitiis praeviis. Budae 1801.
- PROHASKA, D., Slavonština u hrvatskoj književnosti. Narodna obrana, 5, Osijek 1906.
- SALAGIUS, S., De statu ecclesiae Pannonicae. Quinque Ecclesiis 1770.
- SEKULIĆ, A., Tri priloga našoj kulturnoj povijesti. Kačić II (1969), str. 85-92.
- SEKULIĆ, A., Književnost bačkih Hrvata, Zagreb 1970.
- SEKULIĆ, A., Šimun Mecić graditelj i čuvar jezika hrvatskoga. Croatica christiana periodica I (1977), br. 1, str. 34-44.
- SUDIĆ, F., Descriptio Provinciae Bosnae. Subotica 1908.
- SZILÁGYI, S., A magyar nemzet története. Budapest 1896.
- ŠIDAK, J., "Južnoslavenska ideja u ilirskom pokretu". Jugoslav. istorijski časopis, II/3, Beograd 1963, str. 37-42.
- ŠKAVIĆ, J., Književnost u Slavoniji u XVIII. stoljeću. Republika X (1954), 2-3, str. 247 sqq.

- ŠVAGELJ, D., Nastojanja kao oko pravopisa. Kalendar "Novosti" 1961. Vinkovci 1960, str. 179-183.
- ŠVAGELJ, D., Ilirci iz Slavonije. Simpozij "Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti". Vinkovci - Zagreb 1968, str. 19-125.
- UNYI, B., Sokácok-Bunyevácok és a bosnyák ferencesek története. Budapest (1947).
- VINCE, Z., Sudbina ikavice u jeziku hrvatske književnosti 19. stoljeća. Forum X(1971), br. 3, str. 541-588.
- VINCE, Z., "Različiti pogledi na hrvatski književni jezik XIX. stoljeća". Radovi Instituta JAZU XX. Zagreb 1973, str. 343-357.
- VODNIK, B., Povijest hrvatske književnosti. Zagreb 1913.
- VONČINA, J., O kontinuitetu hrvatskoga književnog jezika od XV do XVIII stoljeća. Prilozi. Zagreb 1973, str. 165-177.
- ZLATOVIĆ, S., Franovci države prisv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji. Zagreb 1888.
- ZWITTER, F., ŠIDAK, J., BOGDANOV, V., Nacionalni problemi u hab-sburškoj monarhiji. Ljubljana 1962.

S u m m a r y

OLDER CROATIAN WRITERS FROM THE DANUBE BASIN
ON THEIR LANGUAGE AND ORTHOGRAPHY

Croatian writers from the Danube area worked under particular conditions: after the departure of the Turks they devoted themselves to the reconstruction of the country and to educational, literary and scientific work to satisfy the needs of the school system and of education in general. After the reign of Maria Theresa and Joseph II and up to the middle of the 19th century there was no significant philological activity, but then Ivan Antunović initiated regional literature in the Danube area. Among the writers mentioned in this paper are the following: Mihovil Radnić, Stjepan Vilov, Lovro Bračuljević, Emerik Pavić, Ivan Mihačević, Lajčo Budanović, Bozo Šarčević and others. The writers called their language Bosnian, Bosnian-Slavonic, Ilyric and the language of the Bunjevci and the Šokci. All these terms actually describe the Croatian štokavian-ikavian dialects. Older writers had various solutions for orthography, but in 1730 Bračuljević stated that one should write as one spoke. In the course of the 19th century, Croats from the Danube basin began to accept principles of orthography and to apply them as they were used in other Croatian areas.